

ΕΚ ΤΟΥ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟΥ ΤΗΣ ΙΘΑΚΗΣ

**I. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς
καὶ νεωτέρους χρόνους.**

II. Πόλι, Ἀρκουμαναί - Ἀλκομεναί, Ἱερουσαλήμ.

Αἱ τῆς ἀρχαιότητος μαρτυρίαι, Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, περὶ τῆς Ἰθάκης, τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, εἶναι πολλαί. Εἰδικώτερον περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ὁ γεωγράφος Σκύλαξ (34) σημειώνει: «Μετὰ δὲ ταῦτα (ἐπὶ τῆς Λευκάδος) πόλις Φαρά καὶ κατὰ ταῦτα νῆσός ἐστιν Ἰθάκη καὶ πόλις καὶ λιμήν», ὁ δὲ Πτολεμαῖος (III, 13, 14): «Καὶ ἡ Ἰθάκη, ἐν ᾗ καὶ δμώνυμος πόλις». Περὶ τοῦ ἐτύμου δὲ τῆς λέξεως Στέφανος ὁ Βυζάντιος γράφει: «Ἰθάκη νῆσος πρὸς τῇ Κεφαλληνίᾳ ἀπὸ Ἰθάκου [ἥρωος], ἀφ' ἧς Ὀδυσσεύς. Τὸ ἐθνικὸν Ἰθακήσιος καὶ Ἰθακησία καὶ «Ἰθακος Ὀδυσσεύς» ὁμοφώνως τῷ οἰκιστῇ».

Ἐπὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἡ νῆσος μνημονεύεται ὡς πατρίς τοῦ Ὀδυσσεως, τινὲς δὲ τῶν Ρωμαίων ποιητῶν ἀποδίδουν εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα Δουλίχιον.

Τὸ Itinerarium τοῦ Ἀντωνίου Αἰδγούστου (524. 3) μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Δουλιχίας ἀναγράφει οὐχὶ τὴν Ἰθάκην ἀλλὰ ὄρος Ἰθακον, ἀνῆκον εἰς τινὰ τούτων, ὅπερ ἦτο πατρίς τοῦ Ὀδυσσεως: «*Insulae Cephaloniae, Zacynthos et Dulichia: hic est mons Ithacos, ubi est patria Ulixis*»¹.

Ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου Ἰθάκη τῆς Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. γράφει περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὅτι «κατὰ τινὰς τὸ ὄνομα προέρχεται ἐκ τοῦ ἰθῆ = εὐθυμος, κατ' ἄλλους δὲ εἶναι φοινικικῆς καταγωγῆς καὶ τῆς αὐτῆς ρίζης πρὸς τὸ τῆς Ἰνίκης (Utica) - Οὐτίκης καὶ σημαίνει ἀποικίαν»².

Ἡ παρ' Ἑσυχίου γλῶσσα εἶναι: ἰθῆ· εὐφροσύνη.

Τελευταίως ὁ A. Carney³ περὶ τῆς λ. γράφει: Ἰθάκη· *forme pélasgique de Ἰθάκη, nom dérivé éventuellement de Ἰθαξ un des surnoms de Prométhée, dieu du feu (i.e. aidh «bruler»), «la claire, la chaude».*

¹ Α. Μηλιαράκη, Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας, Ἀθήνησιν 1890, σ. 231 - 232.

² Πβ. C. Bursian, Geographie von Griechenland, Leipzig, 1872, II₃, σ. 368, σημ. 2.

³ Dictionnaire Étymologique du Proto-Indo-Européen, Louvain 1955, σ. 27.

Ι. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους.

Τὸ ὄνομα τῆς νήσου ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν ὑπέστη μεταβολὰς διὰ τοῦτο εἴτε δλόκληρος ἡ νῆσος, εἴτε μόνον ἡ πόλις (καὶ ὁ λιμὴν) αὐτῆς εἶναι γνωστὴ ὥς: *Θιάκη* ἢ, *Θιάκι*¹ τό, *Θακοῦ* ἢ, *Φιάκι*, *Val di Compare*, *Cefalonia piccola*, *Anticefalonia*, *Βαθὺ* τό, καὶ *Χώρα* ἢ.

Θιάκη, ἢ. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι γνωστὴ ἡ νῆσος ἤδη τῷ 1478: «*Ἐπῆρεν ὁ Τοῦρκος τὰ νησίᾳ Θιάκην καὶ Λόφιμον καὶ τὴν Ἀγίαν Μαύραν*»². Τὸν τύπον τοῦτον σημειώνει καὶ ὁ Μελέτιος³: *Ἰθάκη καὶ κοινῶς Θιάκη*.

Ὁ τύπ. *Θιάκη* ἐρμηνευτέος ἐκ τοῦ *Ἰθάκη* διὰ μεταθέσιν⁴ τοῦ ι, ἐκ δὲ τοῦ *Θιάκη* ἢ, δι' ἐπίδρασιν τοῦ οὐσ. *νησι* ἐλέχθη καὶ *Θιάκι* τό.

Θιάκι, τό. Εἰς διάταγμα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας⁵ ἤδη τῷ 1504 ἡ νῆσος ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Thiaci*, εἰς διαθήκην⁶ δὲ τοῦ ἔτους 1585 ἐκ τῆς νήσου ἀναγράφεται: «*τὸ νησί Θιακίου*» καὶ «*τὸ Θιάκι*». Ὁ τύπ. *Θιάκι* μαρτυρεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων⁷: «*Ὁ σουλτάν Μπαγιαζίτης τότε ἐπῆρε καὶ τὴν Κεφαλονία καὶ τὸ Θιάκι καὶ ἔβαλε φυλάκτορες εἰς αὐτά, ἡγουν ἡ ἀρμάδα του*». Κατὰ τὴν ἰδίαν δὲ ἐποχὴν *Isale del Theaki* καλεῖ τὴν νῆσον ὁ Th. Porcacchi⁸. Κατὰ τὸ 1637 ὁ Θωμᾶς Ἀποστόλου Μπούας «*πῆρε φέουδα ἀπὸ τὴν σινιοριὰ [τῆς Ἐνετίας] στὸ Θιάκι*»⁹. Μετὰ ταῦτα τῷ 1797 εἰς ἐνθύμησιν¹⁰ ἀνα-

¹ Διὰ τοὺς σημερινοὺς τύπους *Θιάκι*, *Βαθὺ* καὶ *Χώρα* βλ. Σ π. Ν. Μουσοῦρη, Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Ἰθάκης καὶ ἐπώνυμα τῶν Ἰθακησίων, Ἀθῆναι 1959, σ. 25, 37, 38, 88.

² Σ. Λάμπρου - Κ. Ἀμάντου, Βραχέα Χρονικά, Πραγμ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, ΑΙ (1932), σ. 57 (ἔγγρ. 30, 25).

³ Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα, Ἑνετίησιν 1807, τόμ. 2, σ. 301.

⁴ C. Bursian, ἐνθ' ἀν., σ. 366. Πβ. Β. Φάβην, Μετάθεσις καὶ ἀντιμετάθεσις φθόγγων, Λεξικογραφικὸν Δελτίον (Ἀκαδημίας) 1 (1939), σ. 110. Δ. Γεωργακᾶν, Τοπωνυμικά, Λαογραφία 12 (1938 - 1948), σ. 192. Μ. Φιλήνταν, Γλωσσογνωσία καὶ γλωσσογραφία ἑλληνική, τόμ. 2, σ. 175.

⁵ Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἀν., σ. 191.

⁶ Π. Καλλινίκου, Μία Θιακία διαθήκη τοῦ 1585, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τόμ. 7 (1951), σ. 407.

⁷ Ἐκδ. Γ. Ζώρα, Ἀθῆναι 1958, σ. 134, 8.

⁸ L'isole più famose del mondo, 1572.

⁹ Κ. Σάθα, Ἑλληνικά Ἀνέκδοτα, Ἀθήνησιν 1867, τόμ. 1, σ. ρκς'.

¹⁰ Σ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. 7 (1910), σ. 250.

γράφεται ότι «*ηλθαι ἕνας κουμσεάριος διὰ τὰ συστήσει τῇ δημοκρατείᾳ στὸ Θανάκι*», ἐξ ἐτέρας δὲ ἀπὸ τὴν Ἡπειρον¹ τῷ 1798 μαρτυρεῖται ὅτι μετὰ τὴν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Τούρκων γενομένην καταστροφὴν «*ἐγιομίσαν τὰ Νησιά ἀνθρώπους Κεφαλονιά καὶ Θανάκι*». Ὁ τύπος *Θιάκι* (*Θανάκι καὶ Θηάκει*) ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς Πορτολάνους².

Ὁ κάτοικος τῆς νήσου εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὸν λόγιον τύπον *Ἰθακήσιος*. Μαθηταὶ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς μαρτυροῦνται οἱ *Ἀναστάσιος καὶ Κωνσταντῖνος Ἰθακήσιοι*³. Καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις ὑπάρχει ἐπὼν. *Ἰθακήσιος*⁴. Ὁ Μελέτιος⁵ σημειώνει τὸν τύπον *Ἰθιακός*.

Κοινῶς λέγεται σήμερον *Θιακός*. Καὶ ἐν παροιμίᾳ: *Οἱ Θιακοὶ μὲ τὴ σοφία τοὺς βροῖχαν τὴ θεοῖτητα*⁶. *Νικολῆς Θιακός* ναυτικός μαρτυρεῖται τῷ 1807⁷. Ὡς ἐπὼν. ὑπάρχει ἀκόμη εἰς Κεφαλληνίαν⁸, Λευκάδα, Κύθηρα καὶ Γαργαλιάνους, ὡς παρωνύμιον δὲ εἰς τὴν Θήραν (ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἰθάκην)⁹. Ἐπίσης τὸ ἐπώνυμον ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν διπλὴν γραφὴν *Θιακός* καὶ *Θειακός* (τὸ δεύτερον ὅχι ὁρθῶς). Εἰς τὴν Ἰθάκην (Πλατρεϊθιά) ἔχομεν ἐπὼν. *Θιακογιῶργος*¹⁰ εἰς δὲ τὴν Ἀρταν τῆς Ἡπείρου τὸ *Θιακογιάννης*¹¹.

Ἐξ ἐπίθ. *θιακός* ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται διὰ τὰ δηλώσει τὸ κατ' ἐξοχὴν σταφύλι τῆς νήσου, «*θιακὸ σταφύλι*», εἰς δὲ τὴν Κεφαλληνίαν «*θιακιά*» εἶναι εἶδος ἐλαίας μεταφερθείσης ἐξ Ἰθάκης. Καὶ τοπων. ἐν Ἰθάκῃ σήμερον καλεῖται *Θιακὸ τό*¹².

¹ Δ. Σάργου, Ἡπειρωτικαὶ ἐνθυμήσεις ἢ χρονικά σημειώματα καὶ ἐπιγραφαί, Ἡπειρ. Χρονικά 12 (1939), σ. 118.

² E. Delatte, Les portulans grecs, Paris 1947, σ. 53, 12, 54, 16, 207, 21, 28 κ.ά.

³ Σμυρναίου, Οἱ Ἰθακήσιοι καὶ ἡ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑκπαίδευσις, Ἡμερολόγιον Ἰθάκης, 1928, σ. 145. Ἰθακήσιοι ἦσαν καὶ δύο πρῶτοι διευθυνταὶ τῆς Σχολῆς, ὁ *Γερόθεος Δενδρινός* καὶ ὁ *Χρύσανθος Καραβίας*.

⁴ Ἐξ Ἀγίων Σαράντα τῆς Ἰθάκης καταγόμενος, βλ. Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1928, σ. 234.

⁵ Ἐνθ' ἀν., σ. 233.

⁶ Α. Διγνοῦ, Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὑδρας, τόμ. 3, σ. 150.

⁷ Ι. Βερέττα, Συλλογὴ παροιμιῶν, ἐν Λαμῖᾳ 1860, σ. 82. Ὁ συνάδελφος Δ. Λουκᾶτος, Κεφαλονίτικα Γνωμικά, Ἀθῆναι 1952, σ. 206, ἀναγράφει τὸ γνωμικὸν καὶ ἀπὸ τὴν Ἐρισσον Κεφαλληνίας ὑποθέτει δὲ ὅτι ἐνταῦθα ὑπόκειται λογοπαίγνιον μεταξὺ τῶν λέξεων *Θιακός* καὶ *θέος*, ὅπου τὸ *θιακός* χρησιμοποιεῖται ὡς τὰ σημαίνει *θεακός* = ὁπαδὸς τοῦ Θεοῦ.

⁸ Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἀν., σ. 116.

⁹ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

¹⁰ Ἐφημ. «Νέα τῆς Ἰθάκης», ἔτος 7 (1958), ἀριθμ. φύλλ. 114, σ. 4.

¹¹ Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. 1, σ. 95.

¹² Σ. Μουσοῦρη, ἐνθ' ἀν., σ. 37.

Ἄ τῦπ. Θιακός ἐκ τοῦ Ἰθακικός *Θιακικός καὶ εἶτα δι' ἀπλολογίαν Θιακός¹.

Θακοῦ - Φιάκι. Ἡδη τῷ 1153 ἡ νῆσος ὑπὸ τοῦ περιγηθέντος τὴν Ἑλλάδα Ἀραβος γεωγράφου Ἐδριζῇ καλεῖται *Thakou* καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦτου ὡς ὠραία, δασώδης καὶ ἀπέχουσα 30 μίλια ἀπὸ τοὺς Κορφοὺς². Οἱ Τοῦρκοι ἐκάλουν τὴν νῆσον *Phiachi* - Φιάκι³.

Val di Compare. Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς⁴ καὶ τὰ ἐπίσημα μεσαιωνικά ἔγγραφα⁵ ἡ νῆσος διατηρεῖ τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ὄνομα Ἰθάκη. Παλαιότερον εἰς τὸν Συνέκδημον Ἱεροκλέους (6 μ.Χ. αἰ.) ἀναγράφεται Ἰθάκη νῆσος, ἐνῶ τὰ χειρόγραφα παραδίδουν καὶ τὴν γραφὴν ἡ Θρακὴ νῆσος⁶. Κατὰ τὸν μεσαῖωνα ὅμως προσέλαβε καὶ τὸ ὄνομα *Val di Compare*, ὑπὸ τὸ ὁποῖον τὴν ἀναφέρουν οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων, χρονογράφων καὶ γεωγράφων τῆς Δύσεως.

Ἡ ἀρχαιότερα γνωστὴ ἱστορικὴ μαρτυρία τοῦ ὀνόματος τοῦτου εἶναι τοῦ ἔτους 1104 ὑπὸ τοῦ Γενουησίου χρονογράφου Cafarus⁷. Οὗτος ἀναφέρει ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἐναντίον τῶν σταυροφόρων ἀποσταλεὶς στόλος συνεκεντρώθη εἰς τὴν νῆσον, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἀποκαλεῖ *Val di Compare*.

Μετὰ ταῦτα περὶ τὰ τέλη τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ὁ χρονογράφος Benedictus Petroburgensis⁸ περιγράφων τὴν κατὰ τὸ 1191 ἐκ τῆς Ἀγίας Γῆς ἐπάνο-

¹ Πβ. Δ. Γεωργακῶν, ἔνθ' ἀν.

² P. Coronelli, Memorie istoriografiche de' regni della Morea, Negroponte e littorali fin'a Salonichi, 1865, σ. 158. Πβ. Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 232. Ὁ Α. Λεκατσᾶς, Ἡ Ἰθάκη, Ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 158, σημειώνει τὸν τύπον *Θιάκου*, τό.

³ P. Coronelli, ἔνθ' ἀν. Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν. Ὁ Α. Λεκατσᾶς, ἔνθ' ἀν., σ. 183 σημειώνει τὸν τύπον *Phiadu*.

⁴ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Περὶ θεμάτων, τόμ. 3 (ἐκδ. Βόννης), σ. 54, 10. Ν. Χωνιάτη, 114, 17: Ἡ Ἀσιεῖς... ἦν φασιν οἱ πάλοι κείσθαι μέσον Ἰθάκης καὶ τῆς τῶν Κεφαλλήνων τετραπόλεως. Καὶ Ἀννα Κομνηνὴ 1, 198, 6: ὁρᾷτε ταυτηνὶ τὴν νῆσον Ἰθάκην.

⁵ Miklosich-Müller, Acta 5, 44, 19 (ἔτος 1262).

⁶ Κ. Πορφυρογεννήτου, τόμ. 3, σ. 393, 431.

⁷ De liberatione civitatum orientis (Pertz, Mon. Germ. Script. 18, σ. 46, 36). Πβ. Fonti per la Storia d'Italia, σ. 118. Ἰωσ. Πάρτς - Α. Γ. Παπανδρέου, Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη, γεωγραφικὴ μονογραφία, ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 154, σημ. 1. L. Salvator - Ν. Κ. Παυλάτου, Ἡ πατρίς τοῦ Ὀδυσσεύς, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 14. Α. Λεκατσᾶς, ἔνθ' ἀν., σ. 157, 181.

⁸ Vita Henrici II, ἐν Bouquet, Rerum Gall. et Franc. Script. XVII, σ. 532. Πβ. I. Πάρτς - Α. Γ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 112, σημ. 3 καὶ σ. 154. L. Salvator - Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν. Brompton Twysden, Historiae Anglicanae Scriptores, τόμ. X, σ. 1215. Α. Λεκατσᾶς, ἔνθ' ἀν., σ. 159.

δον εἰς τὴν Γαλλίαν τοῦ βασιλέως Φιλίππου Αὐγούστου ποιεῖται μνεῖαν καὶ τῆς Ἰθάκης ὑπὸ τὸ ὄνομα *Fale de Comprar*, ἀναφέρον αὐτὴν μετὰ τῆς Κεφαλληνίας (*Chefeline*). Κατ' αὐτὸν αἱ δύο νῆσοι καλοῦνται *portus Wis-cardi* καὶ ὁ πλοῦς μεταξὺ τῶν νήσων τούτων εἶναι λίαν ἐπικίνδυνος ἕξ αἰτίας τῶν πειρατῶν. Εἰς τὸ στενὸν τοῦτο εἶχεν αἰχμαλωτισθῇ ἀπὸ Δαλματοῦς πειρατὰς καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κεφαλληνίας¹.

Βραδύτερον ὅτε αἱ νῆσοι τοῦ Ἰονίου περιήλθον εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν, ὁ ἄρχων τῶν νήσων Ματθαῖος ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας, δώσας μάλιστα τῷ 1209 τὸν ὄρκον ὑποτελείας διὰ τὰς νήσους Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον καὶ *Insulam vallis Compari* (Ἰθάκην)².

Ἐπίσης ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος (1422) γράψας Φλωρεντῖνος περιηγητὴς Christophorus Buontelmonti³ καλεῖ τὴν Ἰθάκην *Vale di Compare*. Εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεώς του ἀναγράφεται: « Δείξαντες τὴν Λευκάδα, νῦν πρὸς τὴν Δουλιχίαν πορευθῶμεν, ἥτις Ἰθάκη μὲν πάλαι ἐλέγετο, νῦν δὲ Κομπαρέα ὀνομάζεται καὶ περικλείεται βουνοῖς θηηλοτάτοις καὶ ὄρεσιν ».

Εἰς ἔγγραφον⁴ τοῦ 1500 μεταξὺ ἄλλων ἀναγιγνώσκουμεν: « *Di Sier Jacomo Venier, capetanio di le galie grosse, date in Valle di Compare, à di 9 zugnio* ».

Οὕτω καλεῖται ἡ νῆσος τῷ 1504 καὶ εἰς διάταγμα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας⁵ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ διοικητὰς αὐτῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους γνωρίζει ὅτι ἡ παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν κειμένη νῆσος εἶναι ἔρημος καὶ ρέπει νὰ

¹ Οὐτὶλ. Μίλλερ - Σ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, ἐν Ἀθήναις 1909 - 1910, τόμ. Α', σ. 225.

² Καρόλου Χόπφ - Ἰωάννου Α. Ρωμανοῦ, Γρατιανὸς Ζώριξ ἀυθέντης τῆς Λευκάδος, ἐν Κερκύρᾳ 1870, σ. 228.

³ Τὸ ἔργον τοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ Ἐ. Legrand, Description des îles de l'Archipel par Christophe Buontelmonti. Version grecque par un anonyme, publiée d'après le manuscrit du Sérail avec une traduction française et un commentaire. Paris 1897. Ἀποδίδεται δὲ τόση σημασία εἰς τὸ ἑλληνικὸν χειρόγραφον (τὴν μετάφρασιν) ὥστε θεωρεῖται τοῦτο μᾶλλον ὡς ἀντίγραφον παλαιοῦ βυζαντινοῦ χειρογράφου, τὸ ὁποῖον ἴσως ἐξεμεταλλεύθη ὁ Β. Μέρος τοῦ χειρογρ. τούτου εὐρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων, βλ. H. Oumont, Catalogue des manuscrits grecs..., Paris 1897, σ. 45 - 46. Πβ. Α. Λεκατσᾶν, ἐνθ' ἀν., σ. 181 - 182. Περὶ τῆς οἰκογ. τῶν Buontelmonti βλ. Ν. Βέη, Βυζαντινὸς 1 (1909), σ. 236 καὶ Jirecec, Byz. Neugr. Jahr. 1 (1920), σ. 1 - 16. C. Hoph, Chroniques Gréco-Romanes, σ. 530. I. Μελά, Κυκλαδικὰ 1 (1956), σ. 10 - 11.

⁴ Marino Sanuto, Diarii, 3, 444.

⁵ Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν τῷ Archivio della Cefalonia, Lib. 1, σ. 21, εὐρίσκομένου διατάγματος βλ. εἰς Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, ἐνθ' ἀν., σ. ρλ'. Πβ. Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἀν., σ. 191.

κατοικηθῇ καὶ νὰ καλλιεργηθῇ. Οἱ δὲ ἐκεῖ μεταβαίνοντες θὰ ἐλάμβανον γαίας δωρεὰν καὶ ἐπὶ μίαν πενταετίαν θὰ ἦσαν ἀπηλλαγμένοι φόρων: « *Decreto dell'Eccmo Senato del 1504. Tiachi. Et perchè si attrova una insula nominata Val di Compare, situata per mezzo della Cefalonìa, al presente disabitata, ma per le relazioni si ha era già fertile e fruttifera...* ».

Τῷ 1590 ὁ Ang. Basadonna περιγράφει εἰς ἔκθεσίν του τὴν ἔτι ἀραιῶς κατοικουμένην νῆσον *Theachi* καὶ συνιστᾷ αὐτὴν πρὸς περαιτέρω ἀποίκισιν: « *Treῖς μόνοι πόλεις — γράφει — οἰκοῦνται ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ὧν ἡ μὲν ὀνομάζεται Βαθύ, παρ' αὐτὴν δὲ κεῖται κάλλιστος λιμὴν, νῦν φέρων τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἐνῶ πρότερον ἐκαλεῖτο Val di Compare, ἡ δευτέρα δὲ Ἀνωγῇ (Ανοί) καὶ ἡ τρίτη Στραβονίκιον ἐν ταύταις δὲ δυνατὸν νὰ οἰκῶσιν ἐν ὄλῳ 1500 ψυχαί* »¹. Μεταγενέστερος δὲ περιηγητὴς ὁ Dom. Niger (1557) καλεῖ τὴν Ἰθάκην *Val di Compare*².

Εἰς χάρτην³ τῆς Ἑλλάδος, δημοσιευθέντα ἐν Βενετίᾳ τῷ 1545 σημειοῦται ἡ Ἰθάκη ὑπὸ τὸ ὄνομα *Val Compare*, εἰς ἄλλους δὲ χάρτας γαλλιστὶ συντεταγμένους ὁ τῆς Ἰθάκης⁴, εἰς μὲν τὸ σῶμα φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Isle de la petite Cefalonie ou Val de Compare*, εἰς δὲ τὸ μεταξὺ τῆς Ἰθάκης καὶ τῆς Κεφαλληνίας στενὸν τὸν χαρακτηρισμὸν *Canal du Val de Compare*.

Εἰς ἄλλον χάρτην⁵ τοῦ 1705 ἡ νῆσος σημειοῦται ὡς *Ile du Val de Compare*, εἰς δὲ τοὺς Πορτολάνους⁶ φέρεται ὅτι: « *ἂν θέλῃς νὰ περάσῃς μέσα τὴν Κεφαλονίαν καὶ τὴν Βάλε ντὲ Κουμπάρε*», καὶ κατωτέρω⁷: « *εἰ δὲ θέλεις νὰ ὑπᾶς εἰς τὴν Βάλε ντὲ Κουμπάρε* ».

Ὁ Βενετὸς προβλεπτὴς Κεφαλληνίας Ant. Calbo⁸ εἰς ἔκθεσίν του καλεῖ *Val di Compare* ὅχι ὅλην τὴν νῆσον Ἰθάκην ἀλλὰ μόνον τὸν λιμένα αὐτῆς Βαθύ.

Ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν ἡ νῆσος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰθάκη περιηγητικοῦ συγγράμματος τοῦ Buontelmonti λέγεται καὶ *Κουμπάρε*.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἡ νῆσος εἰς λαϊκὴν παράδοσιν⁹, ἣτις ἐπιζῇ καὶ

¹ I. Πάρις - Α. Γ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 147, σημ.

² Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 183. P. Coronelli, ἔνθ' ἀν., σ. 158. L. Salvator - Ν. Κ. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 15. Πβ. C. C. Schreiber, Ithaca oder Versuch einer geographisch - antiquarischen Darstellung der Insel Ithaca nach Homer und den neuern Reisenden, mit einer Kupfertafel, Leipzig 1829, σ. 3.

³ Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 183.

⁴ Δ. Καμπούρογλου, Τοπωνυμικὰ παράδοξα, Ἀθήναι 1920, σ. 46.

⁵ Κατὰ πληροφορίαν τοῦ συναδέλφου Δ. Λουκάτου.

⁶ Ε. Delatte, ἔνθ' ἀν., σ. 42, 15.

⁷ Αὐτόθι, σ. 45, 13.

⁸ I. Πάρις - Α. Γ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 140, σημ. 6.

⁹ Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς περίπου: Ἐνεκα τῶν λυμαινομένων τὸ Ἰό-

σήμερον¹ καλεῖται καὶ *κοιλάδα τοῦ Κουμπάρου* ἢ *κοιλάδα τοῦ Κομπάρου*² εἰς ἄλλην δὲ παράδοσιν³ ὀνομάζεται *Κουμπαρία*.

Ἡ παράδοσις ὁμως περὶ τοῦ «*κουμπάρου*», ὡς ὀρθῶς παρετήρησε καὶ ὁ Δ. Καμπούρογλου⁴, ἀνήκει εἰς τὰς ψευδερμηνευτικὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι συντελοῦν μὲν εἰς τὸ νὰ διατηρῇται ἄλλ' ὅχι καὶ νὰ ἐρμηνεύεται ὀνομασία τις. Χαρακτηριστικὸν εἶναι πρὸς τούτοις ὅτι καὶ εἰς τοὺς μνημονευθέντας χάρτας γράφεται *Val de Campare* καὶ ὅχι *Val du Compère* (τοῦ ἀναδόχου, τοῦ κουμπάρου, ὅπως θέλει ἡ παράδοσις).

Ἄλλοῦ λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν αἰτίαν τῆς ὀνομασίας. Παρὰ Βυζαντινοῖς εἶδος πλοίου ἦτο γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα: *κουμπαρία, κουμπάριον, κουμβάριον, κομπάριον, κομβάριον, κουμπάρα*.

Οὕτω παρ' Ἀνω νύμφ⁵ ἀναγιγνώσκομεν: «Τὸ δὲ Καραβίτιον τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἔκτισε Μιχαὴλ ὁ ἀναιρεθεὶς ὑπὸ Βασιλείου. Ἐκλήθη δὲ οὕτως διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν. Χήρα γυνὴ ἦν ἐν τοῖς χρόνοις Θεοφίλου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃ δὲ πραιπόσιτος τοῦ Θεοφίλου ὀνόματι Νικηφόρος, ἀφῆρπασε *κουμπαρίαν* τῆς χήρας εὐμεγέθη...» καὶ κατωτέρω: «ποιήσαντες δὲ οἱ αὐτοὶ παιγνιδῶται *κουμπαρίαν* μικρὰν ἐν σχήματι πλοίου μετὰ ἀρμένον... καὶ ὁ πραιπόσιτος Νικηφόρος τῆς χήρας τὸ *πλοῖον* γέμον κατέπει...».

Ὅμοιως εἰς τοὺς Συνεχίζοντας τὸν Θεοφάνη (196, 17) φέρεται: «Ὁ τῆς Κρήτης στόλος ἀναγόμενος, ὡς *κουμπαρίων* ἄχρι εἴκοσι, ἐπὶ γαλέας καὶ τινας σατούρας μεθ' ἑαυτοῦ ἐπαγόμενος ἐληΐζετό τε καὶ κατεδουλαγῶγει νῦν μὲν τὰς Κυκλάδας νήσους περινοστών, νῦν δὲ ἄχρι

νιον πέλαγος πειρατῶν ἢ Ἰθάκη κατερημώθη καὶ μόνον εἰς τὰ ἐνδότερα ὁρεῖνὰ τμήματα αὐτῆς ἐκρύπτοντο ὀλίγαι οἰκογένειαι ποιμέναν. Πλοίαρχος Βενετός, ἄγνωστον πότε, ἀλλ' ἀναμφιβόλως πρὸ τοῦ 1500, προσορμισθεὶς μίαν νύκτα ἔνεκα κακοκαιρίας εἰς τὸ ἀκατοίκητον αὐτὸ φαινομενικῶς νησί, εἶδεν εἰς αὐτὸ μακρὰν ἀπὸ τὴν παραλίαν φῶς. Ἐκ περιεργείας ὁρμώμενος καὶ ἀπὸ τὸ φῶς ὀδηγούμενος, ἀφοῦ ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸ πλοῖον του, ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦτο τὸ φῶς. Ἐκεῖ ἦσαν ὀλίγαι καλύβαι, εἰς μίαν τῶν ὁποίων εἶχε τότε γεννηθῇ παιδίον. Τούτου ὁ Βενετός, κατὰ παράκλησιν τῶν γονέων τοῦ βρέφους, ἔγινεν ἀνάδοχος (κουμπάρος τοῦ πατρὸς τοῦ παιδίου). Ἐπειδὴ δὲ ἡ θείσις ὅπου προσωρμίσθη τῷ ἐφάνη ὡς κοιλὰς, ὠνόμασε τὸν τόπον *Val di Compare* = *Κοιλάδα τοῦ Κουμπάρου*. Βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀν., σ. ρλ'. Πβ. Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 190 - 191 καὶ Α. Λεκατσάν, ἔνθ' ἀν., σ. 184 - 185. Φ. Μιχαλόπουλον, Ἰθάκη, τὸ νησί τοῦ Ὀδυσσεύ, Ἑλληνικὴ Δημογραφία, τόμ. 7 (1951), σ. 353α.

¹ Δ. Δουκάτου, Χειρόγραφον Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀριθμ. 1294 (1956), σ. 68.

² Π. Χιώτου, Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα, τόμ. 2, σ. 246.

³ Αὐτόθι, σ. 456.

⁴ Ἐνθ' ἀν., σ. 42.

⁵ De antiquitatibus Constantinopolitanis, PG, 122, 1237. Πβ. Ψευδοκωδινόν, Πάτρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως 80, 8.

Προικοννήσου τὴν παραλίαν ἄπασαν ». Καὶ κατωτέρω (298, 7) : « Ὁ γὰρ τῆς Ταρσοῦ ἀμνηρᾶς, ὃς Ἑσμὴν ὠνομάζετο, τριάκοντα πλοίων μεγίστων, ἃ **κομβάρια** λέγεται, στόλον ἐξαρτυσάμενος κατὰ τοῦ κάστρου Εὐδρίπου δπλίζεται »¹. Ἀλλὰ καὶ παρὰ Κεδρηνῶ (2, 227, 4) φέρεται : « Φώτιός τις ἀνὴρ πολεμιστῆς... κατὰ Ρωμαίων ἐστέλλετο μετὰ ἑπτὰ καὶ εἴκοσι **κουμπαρίων**, ἃς δὴ γαλέας κατονομάζειν εἰώθασιν »². Τέλος παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ (Περὶ θεμάτων 2, 61, 13, ἔκδ. Βόννης τόμ. 3) ἔχομεν : « ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου ἀνῆλθεν ἀπὸ Ἀφρικῆς στόλος λς' **κομπαρίων** ».

Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὅμως **κουμπάρια**, **κουμβάρια** ἢ **κομπάραι** ὀνομάζονται καὶ πλοῖα τῶν Σαρακηνῶν, εἰς τὰ ὅποια οὗτοι ἐπιβαίνοντες ἐλεηλάτουν τὰ ἑλληνικὰ παράλια. Οὕτω, ὁ Κεδρηνὸς (2, 225, 11) λέγει : « Κατὰ τοῦτον ἰὸν χρόνον καὶ Ἑσμὴν ὁ τῆς Ταρσοῦ Ἀμνηρᾶς τῇ προηγουμένην ἐπαιρόμενος νίκη, τριάκοντα πλοῖα μέγιστα ἐξαρτυσάμενος (**κουμπάρια** ταῦτα καλεῖν εἰώθασιν οἱ Σαρακηνοὶ) τῇ πόλει ἐπιτίθεται τοῦ Εὐδρίπου³, ὁ δὲ Λέων (Τακτικά 18, 138. PG, 107, 980) : « Καὶ τὴν θάλασσαν διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς (τοῖς Σαρακηνοῖς) πλοίων τῶν λεγομένων **κουμπαρίων**, καὶ ὅτε μὴ πρὸς τὴν ἡπειρον ἐκστρατεύουσι, διὰ τῆς θαλάσσης ἐξέρχονται πρᾶϊδας τε ποιῶντες κατὰ τῶν παραθαλασσίων χωρίων ». Ἀλλαχοῦ⁴ φέρεται ἐπίσης : « μετὰ πλοίων μεγάλων, ἃ **κομπάραι** τοῖς ἐκ τῆς Ἄγαρ ὠνόμασται, τὴν πόλιν τοῦ Εὐδρίπου προσέβαλε » καὶ « τὰ πλοῖα ταῦτα **κομπάραι** καλεῖν εἰώθασιν οἱ Σαρακηνοί ».

Ἡ λ. **κομπάρα** τῶν Βυζαντινῶν πρὸς δήλωσιν πλοίου καὶ μάλιστα μεγάλου τριυστίου διετερήθη καὶ σήμερον⁵ διαλεκτικῶς ὑπὸ τοὺς τύπους **καμπάρα**, ἢ (Μεγίστη, Σῦρος, Χίος)⁶ **καπάρα** (Κύπρος) **γαμπάρα** (Ἄνδρος⁷

¹ Διὰ τὸν τύπον **κομβάρια** βλ. καὶ Ψευδοκωδινού, ἔνθ' ἀν., 299, 17.

² Διὰ τὸν τύπον **κουμπάρια** βλ. αὐτόθι, 81, 4, 14 καὶ Μ. Κιγᾶλα, Σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν, Ἑνετίησιν, ἀχλζ', σ. τξθ'.

³ Πβ. Fabroti, Γλωσσάριον εἰς Κεδρηνόν, τόμ. 2, σ. 913.

⁴ Βλ. Δ. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἀν., σ. 42-43. Διὰ τοὺς ἀνωτέρω τύπους βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, ἐν Ἀθήναις 1952, τόμ. 5, σ. 362-363. Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικά, ἐν Ἀθήναις, τόμ. 1 (1950), σ. 308-309, τόμ. 2 (1950), σ. 176.

⁵ Κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

⁶ Βλ. καὶ Ν. Κοτσοβίλη, Περὶ ἐξαρισμοῦ τῶν πλοίων, ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 139. Γ. Στρατήγη, Ἡρώα καὶ μνημόσυνα, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 17 :

« Ὁ στρίψιμο τοῦ τιμονιοῦ μᾶς σίμωσε μ' ἀντάρα
ὁ Τοῦρκος κονιοζύγωνε ἡ μαύρη μου καμπάρα
ἀστροπελέκια καὶ φωτιά καὶ κεραυνούς πετοῦσε ».

⁷ Ι. Βογιατζίδου, Γλώσσα καὶ Λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου, Ἀθήναι, τόμ. 3 (1956), σ. 304-305. Φωτογραφίαν βλέπε αὐτόθι, τόμ. 4 (1957), σ. 139.

Θήρα, Κύθνος)¹ πβ. καὶ «ἀφοῦ ἐβιζιτάρισε μίαν γαμπάραν φραντζέλικην»², γαβάρα³ καὶ γαμπαρί (Θήρα) ἡ μικρὰ γαμπάρα, τὸ μικρὸν τριίστιον πλοῖον.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μαρτυρεῖται κατὰ τὸν IB' αἰῶνα παρ' Εὐσταθίου (Π 584, 24) καὶ ὁ τύπος *ξυλοκουμβάρα*: «Τὸ δὲ ρηθὲν *κυμβαῖον ποιήριον κυμβίον* ἕτεροι γράφουσι λέγοντες καὶ ὅτι *ἔοικε κατὰ σχῆμα πλοῖω καλουμένῳ κύμβῃ* ἐξ οὗ ἴσως καὶ παρωνόμασται. *Εἴη δ' ἂν ἴσως τοιοῦτον πλοῖον ἢ κοινῶς ὀνομαζομένη πρὸς τινων ξυλοκουμβάρα*, ὥς δῆθεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ κύμβῃ, ἔν' ἣ τὸ σκῶμμα *ξυλοκύμβῃ* λεγόμενον ἐπὶ γυναικῶν αἷς οὔτε κάλλος ἐπανθεῖ οὔτε σύμμετρον μέγεθος».

Ἡ παρομοίωσις ὅμως αὕτη πρὸς τὰ πλοῖα ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ σήμερον, οὕτω δὲ ἐλέγετο⁴: «*Ἀκάτια* τὰ τῶν ἀκατίων ἱστία, λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ μεγάλων, ταύτη ἄρα καὶ τοὺς μικροὺς τὰ σώματα ἀκάτια λέγουσι». Καὶ σήμερον τὴν ὠραίαν γυναῖκα κατὰ τόπους λέγουν *φρεγάδαν*, *σκοῦναν*, *νταρνιάναν*, ἐνθ' τὴν παχεῖαν, δυσειδῆ καὶ δυσκίνητον καλοῦν *μαοῦναν* ἢ *σακολαίβαν*⁵. Ἐν Μεγίστῃ δὲ *καμπάραν*⁶ ἢ *ξυλοκουμπάραν*⁷ σήμερον σκώπτοντες ὀνομάζουν τὴν γυναῖκα «*ἣ οὔτε κάλλος ἐπανθεῖ οὔτε σύμμετρον μέγεθος*».

Διὰ τὸν τύπον τῆς λέξεως ἀναφέρομεν ὅτι *ξυλοκουμπάρα* ἢ *ξυλοκουμπάρι* εἶναι σήμερον σανὶς ἐπὶ τῆς ὁποίας καθήμενοι οἱ ναῦται ἀναβιβάζονται διὰ σχοινίου εἰς τοὺς ἱστοὺς ἵνα κάμουν διαφόρους ἐπισκευάς⁸.

Τέλος ὁ τύπος *καραβοκουμπάρα* μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Δουκαγγίου (ἐν

¹ Βλ. καὶ Λεξικά Β λ ά χ ο υ (1659) καὶ Α ἰ ν ι ᾱ ν ο ς (1860) ἐν λ., Λ. Πα λ ά σ κ α - Μ. Γ ο ῦ δ α, Γαλλοελληνικὸν Λεξικὸν Ναυτικῶν ὄρων, ἐν Ἀθῆναις 1898, σ. 345, ὑπὸ τὸ λῆμμα *Gabare*.

² Γ. Σ α χ τ ο ῦ ρ η, Ἱστορικὰ ἡμερολόγια τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, ἐν Ἀθῆναις 1890, σ. 16. Πβ. καὶ περιοδ. Πανδώρα, τόμ. 17, σ. 247 καὶ Ἐφημερ. τῶν Φιλομαθῶν, τόμ. 13, σ. 1676.

³ Λεξικὸν Ἀγγ. Β λ ά χ ο υ, ἐν λ. Π. Β λ α σ τ ο ῦ, Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Ἀθῆναι 1931, σ. 301. Λ. Πα λ ά σ κ α, Ὀνοματολόγιον ναυτικόν, ἐν Ἀθῆναις 1884, σ. 55. Ν. Κ ο τ σ ο β ί λ η, ἐνθ' ἂν., σ. 127. Γ. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, Χιακὸν Ἀρχεῖον, τόμ. 5, σ. 109. D. Hesseling, *Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes*, Amsterdam 1903, σ. 16. Πβ. τὸ βενετικὸν καὶ ἰταλικὸν *gabarra*, ὅπερ σημαίνει μικρὰν λέμβον τοῦ ποταμοῦ, μεγάλην λέμβον ἢ πολεμικὸν τριίστιον πλοῖον διὰ μεταφορὰν στρατοῦ καὶ πολεμοφοδίων, βλ. N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua Italiana*, Bologna 1955, ἐν λ. Τοῦτο ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ βυζαντινὸν καράβιον, βλ. C. Battisti - G. Alessio, *Dizionario Etimologico Italiano*, Firenze 1952, ἐν λ.

⁴ Φ ρ ο ν ί χ ο υ, Ἐκλογαί.

⁵ Βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά, τόμ. 2, σ. 176.

⁶ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

⁷ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς 5 (1952), σ. 363.

⁸ Τ ο ῦ α ὗ τ ο ῦ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά 1, 309.

λ. κομβάριον) ὡς ἀπαντῶν παρὰ κώδικι τοῦ Βατικανοῦ: «καὶ εἶχε καρ-
βοκουμπάρης παμμεγεσιότηης».

Πόθεν ὅμως τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως *κουμπάρια - κουμπάριον*;

Ἦδη τὸν IB' αἰῶνα ὁ Εὐστάθιος (Π 584, 24) παρατηρεῖ: «Εἴη δ' ἂν
ἴσως τοιοῦτον πλοῖον ἢ κοινῶς ὀνομαζομένη πρὸς τινων ξυλοκουμβάρα, ὡς
δῆθεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ *κύμβη*» καὶ κατωτέρω (Π 1205, 57): «Κύμβη
γὰρ εἶδος πλοίου, ἣ δμώνυμον ποτήριον κύμβα, καὶ κυμβίον δέ, γένος τι
ποτηρίων βαθέων ὀρθῶν πνυθμένα μὴ ἐχόντων μηδ' ὦτα».

Ὅτι δὲ κύμβη ἢ κυμβίον ἐδήλου εἶδος ποτηρίου¹ ἢ πλοίου μαρτυρεῖ-
ται καὶ ἀπὸ τούς λεξικογράφους. Ὁ Ἡσύχιος ἔχει τὰς γλώσσας:

κύμβας· ὀρνιθας καὶ [νῆας]² κοίλας καὶ περιφερεῖς· καὶ εἴδη ποτηρίων³.
κύμβη· νεὼς εἶδος.

κυμβίον· εἶδος ποτηρίου καὶ πλοίου.

κύμβος· τὰ ἐμπωλήματα.

Ὁ Σουΐδας ἐπίσης σημειώνει: «Κυμβίον· εἶδος τι ἐκπώματος ἐπίμη-
κες καὶ στενὸν καὶ τῷ σχήματι παρόμοιον τῷ πλοίῳ, δ καλεῖται κύμβιον». Τέλος παρὰ τῷ ME (544, 31) ἀναγιγνώσκωμεν: «Κυμβεῖον· εἶδος ποτη-
ρίου παραπλήσιον τῷ σχήματι πλοίῳ, δ καλεῖται κύμβη» καὶ κατωτέρω
(544, 34): «Κυμβία, τὰ κῦφα, ἐκπώματα, διὰ τὸ περιφερῆ εἶναι, κυφὸν δὲ
τὸ κυρτοειδὲς καὶ περιφερέες· καὶ κύμβαι πλοῖα περιφερῆ παρὰ Ῥωμαίοις»⁴.

Ἐκ τοῦ κύμβη λοιπὸν (ὡς ὑποκορ. *κουμπάριον*) ἔτυμολογεῖ τὴν λέξιν
ὁ Εὐστάθιος. Καὶ ὁ Du Cange (ἐν λ. *κομβάριον*) σημειώνει: *vide Gloss.*
med. Latin. in cumba (= κύμβη = λέμβος)⁵.

Ὁ Κοραῆς⁶ σχολιάζων τὴν λέξιν ἀκάτια εἰς σχετικὸν χωρίον τοῦ Στρά-
βωνος⁷ δὲν παραδέχεται τὴν ἐκ τοῦ κύμβη ἔτυμολογίαν καὶ παρατηρεῖ:

¹ Καὶ σήμερον, κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, *κούμπα*
ἐν Χίφ εἶναι εἶδος ποτηρίου, εἰς Ζάκυνθον δὲ σημαίνει *θόλον οἰκοδομήματος* καὶ εἰς
Δόβριανην (Β. Ἡπείρου) δηλοῖ τὸ *μανιτάρι* ἔνεκα τοῦ σχήματος. Πβ. Εὐστάθιος (584,
20): παρὰ τὸ *κυφὸν δέ, φασιν, ἢ κύμβη, ὡς περιφερέης*.

² Ἡ προσθήκη κατὰ Φ. Κουκουλέν, Ἡσυχιανὰ, Ἀθηνᾶ 27 (1917). Λεξ.
Ἀρχ. 2, σ. 89.

³ Πβ. καὶ Ἀθηναιοῦ, ΙΑ 482ε: *Κύμβα ποτήριον Παφίοις· Ἀπολλόδωρος*.

⁴ Τὸ τελευταῖον τοῦτο καὶ ἐν Θησαυρῷ Ἑρρίκου Στεφάνου, ἐν λ. *κύμβη*.

⁵ Πβ. G. Goetz, Thesaurus glossarum emendatarum, Lipsiae 1889 ἐν λ.
cymba: *navis* καὶ *cumba*· ἀκάτιον, σκάφη, πλοιάριον. Κυρίλλου, Γλωσσάριον:
σκάφη τὸ πλοιάριον· *comba*.

⁶ Στράβωνος, Γεωγραφικά, ἐν Παρίσις 1819, τόμ. 4, σ. 235.

⁷ Γεωγραφικά 11, 495: «Ζῶσι δὲ (οἱ κάτοικοι παραλίας τοῦ Πόντου) ἀπὸ τῶν
κατὰ θάλατταν λησιηρίων, ἀκάτια ἔχοντες λεπτά, στενὰ καὶ κοῦφα, ὅσον ἀνθρώπους πέντε
καὶ εἴκοσι δεχόμενα, σπάνιον δὲ τριάκοντα δέξασθαι τοὺς πάντας δυνάμενα· καλοῦσι
δ' αὐτὰ οἱ Ἕλληνες *καμάρας*».

«Καλοῦσι δὲ ταῦτα (τὰ ἀκάτια) οἱ Ἕλληνες καμάρας. Ἐπὶ Σιράβωνος οὕτως· οἱ δὲ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἔπειτα, κουμπάρας καὶ καραβοκουμπάρας, οὐκ ἐκ παραφθορᾶς τοῦ κύμβη, ὡς ἂν πιθανῶς τις οἰήσαιοτο, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ καμάρα, ᾧ καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι, δηλοῦται ἡ ἀψίς, τοῦτέστιν οἰκοδομὴ τοξοειδῆς τῶν Σκυθῶν πειραιῶν καταστέγοις χρωμένων πλοίοις, καθ' ἃ καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς νομάδες ταῖς ἀμάξαις ταῖς καλουμέναις ὁσαύτως καμάραις καὶ τὰ παρὰ τοῖς Λακεδαιμονίοις ἄρματα καμαρωτά. Ἰστορεῖ δὲ καὶ ὁ Τάκιτος τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐστέγαζον τὰ πλοῖα οὐκ ἀεὶ τοῦτο ποιοῦντες, ἀλλ' ἐν χειμῶνι καὶ τρικυμίᾳ τοῖς ἄκροις αὐτῶν σανίδας ἐκατέρωθεν ἐπισυνάπτοντες καὶ εἰς ὄροφῆς ἀνεγείροντες σχῆμα».

Ὁ ἴδιος ὁμοῦς ὁ Κοραῆς¹ μετὰ ταῦτα σχετικῶς σημειώνει: «Τὸ διὰ τοῦ μ κυμβάριον (*barque*) ὕποκ. τοῦ κύμβη, ἑλλην. συνωνυμεί μετ' τὸ ἀκάτιον καὶ μετ' τὸ λεῖπον ἀκόμη ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ λεξικά *ἀκατίς. Αἱ ἀκατίδες ἢ τὰ κυμβάρια ταῦτα ὠνομάζοντο κομβάρια ἢ κομπάρια Δ. ἀπὸ τοῦς Γραικορ. ».

Ὁ Sophocles ἐπίσης εἰς τὸ λεξικόν του ἐν λ. κουμβάριον γράφει: «κουμβάριον (κύμβη *cumba*)· a kind of ship used by the Saracens».

Ὁ Φ. Κουκουλές², ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Reiske δέχεται τὴν ἀνωτέρω ἐκ τοῦ κύμβη ἐρμηνείαν (ὡς ὑποκορ. κυμβάριον) λέγων ὅτι οἱ Ἀραβες ἔπλασαν τὸ ἀραβ. *cubār* ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κουμπάριον, ὡς ἐκ τοῦ **καράβιον** ἔπλασαν τὸ ἀραβ. *corab*.

Ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος³ συνδέει τὴν λ. πρὸς τὸ ἐντομον «κουβαρίς»⁴. Τέλος ὁ Reiske⁵ σχολιάζων τὸν Κωνσταντίνον Πορφυρογέννητον ἐτυμολογεῖ τὴν λ. ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *cubar*, ὅπερ δηλοῖ μέγα πλοῖον ἢ ἐκ τοῦ κοῦμπος = κόμβος = γόμος καὶ προσθέτει ὅτι «*cubar*., id est naves grandes, primi ordinis, maximae formae».

Αἱ μαρτυρίαι λοιπὸν τῶν ἀρχαίων συμφωνοῦν ὅτι αἱ **κύμβαι** ἦσαν πλοῖα κοῖλα καὶ περιφερῆ, αἱ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων εἰδήσεις λέγουν ὅτι αἱ **κομπάραι** (παρ' αὐτοῖς καὶ παρὰ τοῖς Σαρακηνοῖς) ἦσαν πλοῖα μεγάλα, αἱ δὲ διαφόρων τόπων σήμερον πληροφορίαι λέγουν ὅτι αἱ **γαμπάραι** παρ' ἡμῖν εἶναι μεγάλαι τριῖστιοι νῆες, ὡς ἡ παρὰ Βενετοῖς (Ἰταλοῖς) *gabarra*.

Ἄν ἐπομένως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ ἀνωτέρω καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐλυμαίνοντο τὰς θαλάσσας οἱ Σαρακηνοὶ κουρσάροι, οἱ δὲ κάτοικοι τῶν παραλίων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν νήσων ἔζων

¹ Ἀτακτα Δ, σ. 247.

² Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικά 1, σ. 308.

³ Ἡ Κωνσταντινούπολις, τόμ. 1, σ. 248.

⁴ Πλείονα περὶ τούτου βλ. ὅσα σημειώνει ὁ Ἑμμ. Πεζόπουλος, Παρατηρήσεις εἰς Ἑλλήνας ἱατρούς, ΕΕΒΣ 5 (1928), σ. 314-315.

⁵ Ἐν Κ. Πορφυρογεννήτου (ἔκδ. Βόννης), τόμ. 2, σ. 776. Πβ. καὶ Φ. Κουκουλέν, ἔνθ' ἀν.

μακρὰν τῶν ἀκτῶν εἰς μεσόγεια μέρη, μὴ φαινόμενα ἀπὸ θαλάσσης καὶ ὅτι ἀκόμη εἰς τὴν Ἰθάκην ἔχομεν ἀρκετὰς παραδόσεις περὶ κουρσάρων σήμερον καθὼς καὶ τοπωνύμια *Σαρακήνικο* τὸ (Βαθὺ)¹ καὶ *Σαρακηναίρι*² (ὄρμος εἰς τὴν Κοινότητα Κιονίου), τότε, νομίζω, ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν³ ὅτι δὲν πρόκειται ἐν Ἰθάκῃ περὶ τῆς *βάλλης τοῦ κουμπάρου* (ἀναδόχου) ἀλλὰ περὶ τῆς *βάλλης τῶν κουμπαρῶν* - *κουμπαρῶν* (*κουμπαριῶν*) δηλ. τῶν *πειρατικῶν πλοίων*.

Πιθανῶς δηλ. οἱ κουρσάροι Σαρακηνοὶ νὰ εἶχον τὸν λιμένα τοῦτον ὡς ὀρμητήριον ἢ τὸ μεταξὺ Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης στενὸν ὡς πεδίον δράσεώς των, καθὼς ἀναφέρει, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ χρονογράφος *Benedictus Petrobургensis*. Τὸ δεύτερον τοῦτο θεωρῶ μᾶλλον ὡς βέβαιον.

Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔξ Ἰθάκης χειρόγραφον τοῦ Δ. Λουκάτου ἀναγράφονται ἀρκεταὶ παραδόσεις σχετικαὶ μὲ τὴν δράσιν τῶν πειρατῶν εἰς τὴν νῆσον. Οὕτω, λέγεται σήμερον ὅτι εἰς τὸ Πέρα Χωριὸ πειραταὶ κάποτε ἀπήγαγον δύο παιδιὰ, ἕκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἔκαλεῖτο *Τσιντίλας* καὶ τὸ ἄλλο *Σόλων*. Ἐκ τούτων ὁ Σόλων ἡγοράσθη παρὰ τινος Ἰσπανοῦ καὶ ἔγινε ναυτικός. Ἐπεσκέφθη μετὰ παρέλευσιν ἑτῶν τὴν Ἰθάκην· τὸ Βαθὺ ἦτο τόπος ἀκατοίκητος· ἐπροχώρησεν εἰς *Πέρα Χωριό*, ἀνεγνώρισε τὴν μητέρα του καὶ ἐπιστρέψας εἰς *Βαθὺ* ἔκτισε τὴν πρώτην οἰκίαν, ἣ ὁποία κατόπιν ἐλέγετο τὸ *σπίτι τοῦ Βαλσαμάκη*. Ἐπίσης λέγεται ὅτι Μπαρμπάρεζοι εἶχον ὀρμητήριον δράσεώς των τὸν *Κάβον* τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ὅτι εἶχον κάμει ἀπόβασιν εἰς *Δαφνιάν*, ὅτι εἶχον κάμει ἐπιδρομὰς εἰς τὰ *Φηγάλια* καὶ εἰς *Κιόνι* καὶ ὅτι ἔκανσαν ὠρισμένα μέρη, ὅπου τὰ σημερινὰ τοπωνύμια *Καμμένα Καλύβια* καὶ *Καμμένη Χώρα*. Τέλος ἀξιοσημειώτος εἶναι ἡ λεγομένη σήμερον ἐν τῇ νήσῳ λέξις *ἀλιτζερῖνος*, ἵνα δηλώσῃ τὸν ἄστατον, τὸν ἄγριον, τὸν πειρατὴν. Αὕτη ἐνθυμίζει τὸ ἐθνικὸν *Ἀλγερίνος*. Ἐν Μάνῃ ἡ ἰδίᾳ λ. σώζεται εἰς τὸ ἐπὶ ὄν. *Ἀλιτζερινάκος* (ὁ υἱὸς τοῦ *Ἀλιτζερίνου* — τοῦ *Ἀλγερίνου* — τοῦ *πειρατοῦ*, τοῦ *σκληροῦ* καὶ *ἀγρίου* ἀνθρώπου, τὸ ἐπὶ ὄν. προφανῶς ἐκ παρωνυμίου).

Λιμένες, εἰς τοὺς ὁποίους προσωρμίζοντο οἱ Σαρακηνοὶ διὰ νὰ λάβουν παρὰ τῶν κατοίκων τῶν νήσων (ἢ καὶ τῶν παραλίων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος) τοὺς ἐτησίους φόρους ἢ διάφορα δῶρα, ἔκαλοῦντο *Σαρακήνικα* ἢ *Σαρακηνά*⁴. Ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ δράσις τῶν Σαρακηνῶν ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ λιμένες, νησιδία ἐρημικὰ καὶ ἀκρωτήρια ἢ ἄλλα

¹ Τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Coronelli, ἐνθ' ἀν., σ. 158.

² Σ. Ν. Μουσούρη, ἐνθ' ἀν., σ. 76. Δ. Λουκάτου, ἐνθ' ἀν., σ. 87.

³ Βλ. Δ. Καμπούρογλου, ἐνθ' ἀν., σ. 49. Τοῦ αὐτοῦ, ἐν Ἐφημερίδι «Ἑστία» 18-21 Ἰανουαρίου 1908. Πβ. Οὐλ. Μίλλερ - Σ. Λάμπρου, ἐνθ' ἀν., σ. 229. Φ. Μιχαλόπουλον, ἐνθ' ἀν.

⁴ Π. Ζερλέντο, Φεουδαλικὴ πολιτεία ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ, ἐν Ἐρμουπόλει 1925, σ. 6.

μέρη ὀνομάσθησαν ἐκ τοῦ ὀνόματός των. Οὕτω, ἐκ διαφορῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος, κατὰ μαρτυρίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἔχομεν τὰ τοπων. : *Σαρακήνα* ἡ (Ζάκυνθος, Κάρπαθος, Κρήτη, Ρόδος, Τήλος, Χίος), *Σαρακηνάδα* (Τριφυλία), *Σαρακινᾶδο*, τὸ (Ζάκυνθος), *Σαρακίνηκα* τὰ (Ἀμοργός, Κύθνος), *Σαρακήνικο* (Ἄνδρος, Εὐβοία, Καστὸς παρὰ τὴν Ἰθάκην, Κεφαλληνία, Αἴμνος, Παξοί, Πάρος, Σέριφος, Σίφνος, Σκύρος), *Σαρακηνόβιγλα* ἡ (Κρήτη), *Σαρακηνόγιαλο* (Σύμη), *Σαρακηνόκαστρο* (Ἀχαΐα), *Σαρακηνόπετρα* (Χίος), *Σαρακηνονήσι* (Σκόπελος), *Σαρακηνοπήδημα* (Σαμοθράκη), *Ρέμα τοῦ Σαρακηνοῦ* (Λευκάς), *τοῦ Σαρακηνοῦ τὸ Κεφάλι* (Κρήτη) κ.λ.π.

Πλὴν τούτου καὶ τὸ ἐθνικ. *Σαρακηνός* εἶναι γνωστὸν ὥς ἐπὼν. ἐκ Παξῶν (1718) καὶ *Σαρακίνης* (Ζάκυνθος 1550). Ὡς βαπτιστικὸν δὲ δίδεται ἐν Κρήτῃ εἰς τὸ παιδίον, ὅταν τὰ πρὸ αὐτοῦ γεννηθέντα ἀποθνήσκουν· ἀποτρόπαιον δηλ. τοῦ θανάτου, ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀλλαχοῦ *Σταμάτης*, *Πολυχρόνης*, *Ποῦλος*, *Πολυζώης* κ.λ.π.

Εἰς τὴν Πάρον καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτῆς, κατὰ τὸν Buontelmonti, ὑπῆρχε καὶ λιμὴν λεγόμενος τῶν *πειρατῶν*.

Τὰ εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους κυρίως ὑπάρχοντα τοπων. ὑπὸ τὸν τύπον *Βάρδια*, *Βαρδιᾶνοι*¹, *Βαρδιόλα*, *Βίγκλα*², *Βιγλᾶδες*, *Βιγλατόρι*, *Βιγλίταιν*, *Βιγλοστάσι*, *Μεροβίγλι*, *Κακὴ Βίγλα*, *Ψηλὴ Βίγλα* κ.τ.τ. ὀφείλουν τὴν γένεσιν αὐτῶν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν πειρατῶν. Καὶ ἐν Ἰθάκῃ ἔχομεν τοπων. *Βίγκλα* καὶ *Βαρδιόλα*.

Cefalonia piccola - Anticefalonìa. Ἡ Ἰθάκη διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν καὶ διὰ τὸ μικρὸν αὐτῆς μέγεθος ὀνομάσθη ἀκόμη *Cefalonia piccola*³ — Μικρὰ Κεφαλληνία — *Cefalonia picciola*⁴, *Cefalonia grande e piccola*⁵, *Petite Cephalonie*⁶, *L'altra Cefalonia*⁷ καὶ *Antice-*

¹ Δ. Ζακυθηνού, Κεφαλληνίας Ἱστορικά καὶ τοπωνύμια, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 193.

² Ἡ λ. ἐκ τοῦ λατ. *vigilare < vigilare. Βλ. G. Meyer, Neugr. Studien 3, 14. Πβ. Κ. Ἀμαντόν, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 5 (1920), σ. 60, σημ. 1. Ἐν Κύπρῳ τὰ Κάστρα καὶ τὰς Βίγλας ἐφύλασσαν ἰδίως ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν ἄλλοδαποὶ μισθοφόροι, βλ. Σ. Μενάρδου, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Ἀθηνᾶ 18 (1906), σ. 377.

³ P. Coronelli, ἔνθ' ἄν., σ. 158. I. Πάρις-Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἄν., σ. 114, σημ. 2 καὶ σ. 154. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἄν., σ. 183.

⁴ P. Coronelli, ἔνθ' ἄν. L. Salvatore-N. Παυλάτου, ἔνθ' ἄν., σ. 15. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἄν.

⁵ Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἄν.

⁶ Bellin, Description géographique du golfe de Vennize et de Morée 1771, σ. 69. Πβ. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἄν.

⁷ Pietro della Valle τφ 1614. Πβ. I. Πάρις-Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἄν.,

*falonia*¹. Διὰ τὰς ὀνομασίας αὐτὰς παρατηροῦμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἔχομεν ἀναλόγους ἐκφορὰς καὶ δι' ἄλλας νήσους.

Οὕτω καὶ σήμερον λέγομεν *Μεγάλη Δῆλος* (Ρήνεια) καὶ *Μικρὰ Δῆλος*. Πβ. καὶ τὰ: *Μεγάλη Ἀναστιάσοβα* καὶ *Μικρὰ Ἀναστιάσοβα*, *Μεγάλη Μαντίνεια* καὶ *Μικρὰ Μαντίνεια* (Μάνη), *Μεγάλη Βάλτοη* καὶ *Μικρὰ Βάλτοη* (Κόρινθος) κ.λ.π. Ἐνίοτε ὁμως διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν σχηματίζομεν σήμερον τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον τῆς λέξεως, ὥς: *Ἀμοργὸς* - *Ἀμοργοπούλλα*, *Γαῦδος* - *Γαυδοπούλλα*, *Σπέτσιαι* - *Σπεισοπούλλα*, κ.λ.π.

Μεγαλύτερα ὁμως εἶναι ἡ χρῆσις, ἡ ἀναλογούσα πρὸς τὸν τύπον *Anticefalonia* - *Ἀντικεφαλληνία*. Ἡ πρόθεσις ἀντὶ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπέναντι τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρχικῶς ἔλαβε κατόπιν καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς τοπικῆς σχέσεως καθόλου, διότι τὸ ἀντικείμενον ἠδύνατο νὰ εἶναι πλησίον, ἔμπροσθεν ἢ ὀπίσθεν. Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος τοιαῦτα σύνθετα παραδίδονται π.χ. παρὰ Στράβωνι τὰ: *Κάσιον* ὄρος καὶ *Ἀντικάσιον* Σελεύχεια (16, 751), *Κίνωλις* πόλις καὶ *Ἀντικίνωλις* Πόντος (12, 545), *Κίρρα* πόλις καὶ *Ἀντικίρρα* Φωκίς (9, 416), *Κράγος* ὄρος καὶ *Ἀντίκραγος* Λυκία (14, 665), *Λίβανος* ὄρος καὶ *Ἀντιλίβανος* Συρία (16, 755), *Ρίον* ἀκρωτήριο καὶ *Ἀντίρριον* Αἰτωλία (8, 336), *Ρόδος* νῆσος καὶ *Ἀντίροδος* (17, 794), *Ταῦρος* ὄρος καὶ *Ἀντίταυρος* Ἀσία (11, 521), *Φελλὸς* πόλις καὶ *Ἀντίφελλος* Λυκία (14, 666) κ.ἄ.

Κατὰ τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἐσχηματίσθησαν μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλα ὥς τὰ σημερινὰ ὀνόματα νήσων: *Δραγονέρα* - *Ἀντιδραγονέρα*, *Κέρος* - *Ἀντίκερος* - *Ἀντικέρεια*, *Κύθηρα* - *Ἀντικύθηρα*, *Μῆλος* - *Ἀντίμηλος*, *Πάρος* - *Ἀντίπαρος*, *Σάμη* - *Ἀντίσαμος* (παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν), *Στροβίλας* - *Ἀντιστροβίλας* (παρὰ τὴν Χίον), *Τῆλος* - *Ἀντίτηλος*, *Ψαρὰ* - *Ἀντίψαρα*.

Παρὰ ταῦτα πβ. *Ἀντιπέρατος* παρὰ τὴν Κάσον, *Ἀθως* - *Ἀνιάθως*, *Ἀντιδρέπανον* κ.λ.π.².

Βαθύ, τό. Οἱ Βενετοὶ κατὰ τὸν ἐποικισμὸν τῆς νήσου ἐθεώρησαν σπουδαῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν λιμένα *Βαθὺ* καὶ « πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν ἀπεφάσισαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν τοῦ Φισκάρδου καὶ νὰ μεταβοῦν ἐκεῖσε »³. Τὸ

σ. 114, σημ. 2. M. H. Hauser, Le voyage du levant de Philippe du Fresne - Canaye 1573, Paris 1897, σ. 187. Πβ. L. Salvator - N. Παυλάτου, ἔνθ' ἄν.

¹ M. H. Hauser, ἔνθ' ἄν. L. Salvator - N. Παυλάτου, ἔνθ' ἄν.

² Βλ. K. N. Παπαμιχαλοπούλου - Γ. I. Κρίτσα, Αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, ἐν Ἀθήναις 1911. K. Ἀμάντου, Γλωσσικά ἐκ Χίου, Λαογραφία 7 (1923), σ. 343-344. Τοῦ αὐτοῦ, Ὀνόματα νήσων, Βυζαντινὰ Μεταβυζαντινὰ 1 II (1949), σ. 1-4 (ἀνατύπου).

³ Marino Sanuto, Diarii 3, 444. Κατὰ τινὰς ὁ κόλπος οὗτος εἶναι ὁ λιμὴν

μόνον χωρίον, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς τοῦ Βαθέος ὑπάρχει εἰς τὸ νότιον τῆς Ἰθάκης, εἶναι τὸ *Πέρα Χωρίον*.

Κατὰ τινὰ παράδοσιν¹, διαδεδομένην εἰς τὸ Βαθύ, τὸ χωρίον τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς ὁ ἀρχαιότατος συνοικισμὸς τῶν Ἑνετικῶν χρόνων, οἱ δὲ κάτοικοί του κατῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ κόλπου τοῦ Βαθέος, εὐθὺς ὡς ἀπέκτησαν ἀσφάλειαν ἐναντι τῶν πειρατῶν².

Εἰς ἔγγραφα τοῦ 16ου αἰῶνος ὁ λιμὴν τοῦ Βαθέος χαρακτηρίζεται ὡς πρωτεύουσα τῆς νήσου. Οὕτω, εἰς Βενετικὸν ἔγγραφον τοῦ 1548 ἀπαντοῦν οἱ τύποι *Θιάκι* διὰ τὴν νῆσον καὶ *Βαθὺ* ἢ *Val de Compare* διὰ τὸν λιμένα αὐτῆς. Τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα τοῦ ἔγγραφου³ ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Sotto la giurisdiction della qual insula della Cepholonis vi è un'altra isola nominata Thiachi de circuito de miglia 35 in circa, molto montuosa et sterile, nella qual è diversi porti et maxime un porto ditto Vathi over Val de Compare verso tramontana, nella, qual li sono tre casali in tre loci de ditta insula, nelli qual al presente si hanno ridotto ad habitar da circa sesanta fameglia quali stano con grandissima paura per rispetto delli corsari, per non haver ridotto alcuno di posterì salvare, salvo alle montagne*».

Τὸ *Βαθὺ* κατὰ Α. Basadonna⁴ (1590) ἦτο μία ἀπὸ τὰς τρεῖς κατοικουμένας τότε πόλεις τῆς νήσου. Τὸ μέρος τοῦ κόλπου καλεῖται οὕτω διὰ τὸ χθαμαλὸν τοῦ ἐδάφους καὶ διὰ τὸ ἄποπτον τοῦ λιμένος ἐκ τῶν ὑψηλῶν κλιτύων τῆς Ἀνωῆς καὶ τοῦ Πεταλαίικου. Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Coronelli⁵, σημειῶνων: *Vathi, Annoi, Ochoi* (*Βαθύ, Ἀνω(γ)ῆ, Ὁξω(γ)ῆ*). Ἡ λέξις *Βαθὺ* εἶναι γνωστὴ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος ὡς τοπων.,

τοῦ Φόρκυνος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποβιβάζεται ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπὸ τῶν Φαιάκων, ἀπέναντι τοῦ δασώδους ὄρους Νηρίτου. Βλ. Ὀδ. γ, στ. 96 - 101:

Φόρκυνος δὲ τίς ἐστι λιμὴν, ἄλσιον γέροντος,
ἐν δὴμῳ Ἰθάκης· δύο δὲ προβλήτες ἐν αὐτῷ
ἄκται ἀπορρώγες, λιμένος ποτιπεπινηταί·
αἶτ' ἀνέμων σκεπῶσι δυσιστῶν μέγα κῆμα
ἐκτοθεν· ἐντοσθεν δὲ τ' ἄνευ δεσμοῖο μένουσιν
νῆες ἐσσελμοί, ὅτ' ἂν ὄρμου μέτρον ἴκωνται.

Πβ. Ι. Παρτσ-Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 152. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἀν., σ. 65. Τὸ πρόβλημα ὁμως τῆς ἀρχαίας τοποθεσίας τῆς Ἰθάκης εἶναι δυσκολώτατον.

¹ Βλ. ἀνωτ., σ. 333.

² Ι. Παρτσ-Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 154 - 155.

³ Κ. Σάθα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. 6, σ. 285.

⁴ Ι. Παρτσ-Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 147, σημ. 1.

⁵ Ἐνθ' ἀν., σ. 159.

ἀλλὰ καὶ ὡς ὄνομα λιμένος (Αἴγινα, Βοιωτία, Μάνη, Σάμος, Σίφνος κ.ά.). Ὁ κάτοικος καλεῖται *Βαθυσιᾶνος* ἢ *Βαθυσαῖνος*¹.

Χώρα, ἡ. Λέγεται καὶ οὕτως ἡ πόλις τῆς Ἰθάκης· εἰδικώτερον *Χώρα* καλεῖται ἡ κεντρικὴ παραλιακὴ πλατεῖα τῆς Ἰθάκης καὶ *Χωραΐτης* ὁ κάτοικος αὐτῆς.

Ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς θαλάσσης, τῆς ἀγροτικῆς περιοχῆς², ἡ λέξις *χώρα*, πλὴν τῶν ἄλλων σημασιῶν, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως εἰς τὰς νήσους, μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τῆς *πόλεως* ἤδη πρὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος³.

Τὴν σημασίαν αὐτὴν ἀναγράφουν καὶ οἱ λεξικογράφοι· παρ' Ἡσυχίου ὑπάρχει ἡ γλῶσσα: *πόλιν· τὴν χώραν*, ὁ δὲ Δουκάγγιος ἔχει: *χώρα· urbs*. Ἐνδεικτικὸν εἶναι καὶ τὸ παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννίτῳ⁴: «*Ἐπῆει (ὁ βασιλεὺς) πυρπολῶν πάσας τὰς ὑπὸ τὸν Χρυσόχειρα χώρας καὶ κωμοπόλεις*» καὶ τὸ παρὰ Σκυλίτῃ (844): «*Δι' ἐκείνων τῶν χωρῶν καὶ τῶν κωμῶν*».

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως⁵, παντοῦ ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἐνδιαφερούσης πόλεως, γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως *χώρα*, ὡς:

*Ἐκεῖ 'ς τὴν Τσάραν ἦλθασιν, ἐπιάσαν τὸν λιμιῶνα,
πεζεύουν ἐκ τὰ κάτεργα, τὴν χώραν πολεμοῦσιν.*

Καί: *Νὰ στέκη ἀπάνω εἰς τὰ τειχεὰ τῆς χώρας τοῦ Πολέου.*

Ἡ λέξις πρὸς δῆλωσιν τῆς ἀνοχυρώτου πόλεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν λέξιν *κάστρον* (δχυρωμένη πόλις) εὐχρηστεῖ πολὺ εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως εἰς τὰς νήσους⁶:

Κάστρεῖ ἐχάλασεν πολλὰ, χώρες ἠφάνισέν της⁷.

Σημασιολογικῶς διακρίνεται τῆς λέξεως *χωρίον*. Ἦδη παρὰ Κρουσίῳ⁸

¹ Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἄν., σ. 140. Σ. Μουσοῦρη, ἐνθ' ἄν., σ. 25.

² Ἡ λέξις *χώρα* δηλοῖ ἀκόμη, τὸν ἀγρόν, τὸ χωράφι εἰς Δεσφίναν, Κάρπαθον, Κύθηρα, Τσακωνιὰν καὶ τὸν ξένον ἀνθρωπον εἰς τὸν Πόντον.

³ Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου, Ἀθηνᾶ 27 (1915), Λεξ. Ἀρχαίων, σ. 40, σημ. 2. Τοῦ αὐτοῦ, Γλωσσικά περίεργα, Νέα Ἑστία 55 (1954), σ. 8-9.

⁴ Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων Βασιλείου τοῦ αἰοιδίμου Βασιλέως. Βλ. Οἱ Συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 267, 7.

⁵ Ἐκδόσεις Π. Καλονάρου, Ἀθῆναι 1940, στ. 438, 855. Βλ. καὶ στ. 349, 532, 538, πβ. D. Zakythinos, Le Despotat grec de Morée, Ἀθῆναι, τόμ. 2, 1953, σ. 167.

⁶ Π. Ζερλέντου, Ἐκ τῶν νησιωτικῶν, Νησιωτικὴ Ἑπετηρὶς 1 (1918), σ. 18.

⁷ Πετριτση, Διήγησις Διγενῆ, στ. 147.

⁸ Turcograecia, Basiliae, 1578, σ. 360.

φέρεται : *Δὲν κάμνει τὸ χωρίον καλοὺς καὶ ἡ χώρα κακοὺς*. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἀξιοσημείωτα εἶναι καὶ τὰ σημερινά :

*Κάλλιο πρῶτος ᾽ς τὸ χωριὸ παρὰ παρακατιανὸς ᾽ς τὴ χώρα*¹

καὶ ἡ ἔκφρασις : *Χῶρες καὶ χωριά*.

Ὁ P. Kretschmer² παρατηρεῖ ὅτι ἡ λ. *χώρα* εἶναι μεγεθυντ. τῆς λέξεως *χωρίον*.

Σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἔχομεν τοπων. ὑπὸ τὸν τύπον *Χώρα* ἀλλὰ καὶ *Περαχώρα* (Κορινθία), *Παλαιόχωρα* (πολλαχοῦ), *Ἐξω Χώρα*, *Καινουργία Χώρα* (Μάνη, Χανιά), *Πάνω Χώρα*, *Κάτω χώρα* (Κύθηρα, Μάνη) κ.λ.π.

Ὁ κάτοικος καλεῖται *χωραῖτης*, ἐπώνυμον δὲ *Χωραίτης* ὑπάρχει καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις.

II. Πόλι, Ἀρκουμαναὶ - Ἀλκομεναί, Ἰερουσαλήμ.

Πόλι. Ἀσφαλὴς κόλπος καὶ λιμὴν εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Βορείου Ἰθάκης, εἰς τὴν κοινότητα τοῦ Σταυροῦ, καλεῖται σήμερον *Πόλι* ἢ *Πόριο*³. Αἱ εἰς τὰ πέριξ τοῦ κόλπου τούτου ἀνευρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἀναφέρονται εἰς ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ προχωροῦν πολὺ καὶ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους. Πόσον χρόνον ἡ ἀρχαία « πόλις » ὑπῆρξε δὲν γνωρίζομεν⁴. Ὁ Leake⁵ λέγει ὅτι τὸ ἄστυ τοῦ Ὀδυσσέως ἦτο εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ λιμένος « Πόλις » παρὰ τὸ χωρίον Σταυρός⁶.

Ὁ κατὰ τὰ τέλη τοῦ IB' αἰῶνος μνημονευθεὶς χρονογράφος Benedictus Petroburgensis⁷ περιγράφων τὴν ἐν ἔτει 1191 ἐπάνοδον ἐκ τῆς Ἀγίας Γῆς εἰς τὴν Γαλλίαν τοῦ βασιλέως Φιλίππου καὶ ποιούμενος μνεῖαν τῆς Ἰθάκης

¹ Δ. Λουκάτου, Κεφαλονίτικα γωμικά, σ. 86.

² Glotta 13 (1923), σ. 253. Byz. Zeitschr. 10 (1901), σ. 584. Kuhn' Zeitschr. 39, σ. 554. Πβ. καὶ Byz. Zeitschr. 11 (1902), σ. 583, 13 (1904), σ. 598 καὶ 14 (1905), σ. 675.

³ Σ. Μουσοῦρη, ἔνθ' ἀν., σ. 73-74.

⁴ I. Πάρτς (J. Partsch) - Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 150. Τινὲς λέγουσιν ὅτι ἡ πόλις αὕτη κατεστράφη ὑπὸ Σαρακηνῶν περὶ τὸ 967, βλ. Σ. Μουσοῦρη, ἔνθ' ἀν.

⁵ Travels in Northern Greece, London 1835, III, σ. 44 κέξ. Πβ. L. Sal-vator - Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 32.

⁶ Ἡ τοπογραφία τῆς ἀρχαίας Ἰθάκης παραμένει δυσκολώτατον πρόβλημα καὶ ἀπησχόλησε πολλοὺς μέχρι σήμερον. Πβ. Σ. Μαρινᾶτον, Ἰθάκη - Κεφαλληνία, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τόμ. 7 (1951), σ. 345-348.

⁷ Πβ. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἀν., σ. 159.

— *Fale de Compar* — λέγει ὅτι παρὰ τὸ ἄκρον τῆς νήσου ὑπάρχει μία μικρὰ πόλις νῦν ἐγκαταλειμμένη, τὴν ὁποίαν ὁ *Ροβέρτος Γισκάρδος* ὥκοδόμησε καὶ ἐκεῖ ἀπέθανε καὶ ἐκεῖ τεθαμμένος ἐπὶ πολὺν χρόνον διέμεινεν¹.

Εἰς διαθήκην τοῦ 1585 ἀναγράφεται «*χωράφι στὴν Πόλη*»². Ὁ *Ang. Basadonna* εἰς ἐκθεσίᾳ του τῷ 1590 ἀναφέρει ὅτι μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων ὁρμῶν ὑπάρχει καὶ ἕτερος λιμὴν *Πόλι* καλούμενος, ἀσφαλῆς καὶ χωρητικὸς πολλῶν πλοίων³.

Ὁ *I. Πάρης*⁴ ὑποθέτει ὅτι «*πιθανῶς νὰ ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν (τὴν Πόλιν) ἡ μνεῖα ἥδη ἡρειπωμένης θέσεως ἡρειπίων κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου*». Πλείονα ὅμως περὶ τούτου θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σημερινὴ ζωσα εἰς τὴν νήσον παράδοσις, τὴν ὁποίαν καταγράφομεν ὡς ἀκριβῶς ἔχει εἰς τὸ μνημονευθὲν χειρόγραφον τοῦ *Δ. Λουκάτου*⁵: «*Παλαιότερα — λέγει ἡ παράδοσις — ἦταν ἐκεῖ (εἰς τὴν Πόλιν) μία πολιτεία ποὺ ἐβούλιαξε. Τὴν λέγανε Ἀρκουμαναί - Ἱερουσαλήμ, εἶναι σεισμοβυθισμένη καὶ οἱ ψαρᾶδες βλέπουν ἀκόμη ᾽ς τὴ θάλασσα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εἶδη. Καὶ τὸ Φισκάρδο⁶ τῆς Κεφαλλονιάς ἀντίκρυ τὸ εἶπαν ἔτσι ἀπὸ ἓνα Ἰάλλο διοικητὴ Γουῖσκάρδο, ποὺ ἦτανε κάποτε ᾽ς τὰ νησιά. Αὐτὸς ἦτανε στομαχικός. Ἡ γυναῖκα του λοιπὸν ποὺ βρισκότανε ᾽ς τὸ Φισκάρδο ἔστειρνε τὸ κάτεργό της κ' ἔπαιρνε νερὸ ἀπὸ ἐδῶ, ἀπὸ τῆ σεισμοβυθισμένη Πόλι, ποὺ τὴν λέγανε Ἀρκουμαναί - Ἱερουσαλήμ. Εἶχε ἐδῶ ἀναβρυτικὸ νερό, ποὺ ἂν κοιτάξης, τὸ βλέπεις ἀκόμα μέσα ᾽ς θάλασσα (νά! οἱ φουσκαλίδες). Ἐμεῖς ὅταν κοιτάμε μὲ τὸ γυαλὶ βλέπουμε μέσα ᾽ς τὴ θάλασσα σπασμένα κομμάτια ἀπὸ σταμινιά, ἀπὸ μπρούτζους καὶ ὅ,τι φανταστῆς*».

Κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν συγχέονται καὶ τοποθετοῦνται συγχρόνως εἰς τὸ σημερινὸν τοπων. Πόλις δύο κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ὑπάρξασαι ἐν τῇ νήσῳ πόλεις, πρῶγμα τὸ ὅποῖον δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἀπὸ τὰς γνωστὰς μέχρι σήμερον πηγὰς.

Ἀρκουμαναί - Ἀλκομεναί. Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ λεγομένη πόλις Ἀρκουμαναί εἶναι ἡ τῆς μεταγενεστέρως ἀρχαιότητος ἐν τῇ Ἰθάκῃ πόλις Ἀλκομεναί.

¹ Αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀναφέρουν ὅτι ἡ σύζυγος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ *Ροβέρτου* παρέλαβον ἀμέσως τὸ πτώμα αὐτοῦ καὶ τὸ μετέφερον εἰς Ἰταλίαν. Βλ. *A. Δεκατσᾶ*, ἔνθ' ἄν.

² Π. *Καλλινίκου*, ἔνθ' ἄν., σ. 408.

³ *I. Πάρης* - *A. Παπανδρέου*, ἔνθ' ἄν., σ. 147, σημ.

⁴ *Αἰτόθι*, σ. 150.

⁵ Ἐνθ' ἄν., σ. 297. Τὴν παράδοσιν κατέγραψεν ὁ *Δ. Λουκάτος* ἀπὸ τὸν γέροντα ψαρᾶν *Βασίλειον Μπαρμπάτισικον*.

⁶ Περὶ τοῦ τοπων. τούτου βλ. *Δ. Ζακυθηνόυ*, ἔνθ' ἄν., *ΕΕΒΣ* 6 (1929), σ. 200 - 202.

Μετὰ τοὺς χρόνους τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως ἐπὶ μακρὸν οὐδεμία διεξοδικὴ εἰδήσις περὶ τῆς Ἰθάκης ὑπάρχει. Ἡ μυθία τῆς μικρᾶς πόλεως Ἀλκομεναὶ ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου εἶναι τὸ μόνον, ὅπερ ἡ μεταγενεστέρα ἀρχαιότης προσθέτει εἰς τὰ περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ὀδυσσεύς. Ποῦ ὁμως ἔκειτο ἡ πόλις αὕτη, ἐπὶ τῆς Ἰθάκης ἢ ἐπὶ τῆς νησίδος Ἀστερίας; Ἡδὴ ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος ἐπικρατεῖ σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν θέσιν αὐτῆς, τελευταίως δὲ πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο καὶ περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ὅλης γενικῶς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς Ἰθάκης¹.

Ὁ Ἀπολλόδωρος τοποθετεῖ τὰς Ἀλκομενάς ἐπὶ ἰσθμοῦ νήσου, δὲν εἶναι ὁμως σαφὲς ἐὰν πρόκειται περὶ τῆς νήσου Ἰθάκης ἢ τῆς Ἀστερίας. « Μεταξὺ δὲ τῆς Ἰθάκης — λέγει ὁ Στράβων (10, 456-457) — καὶ τῆς Κεφαλληνίας ἢ Ἀστερία νησίον (Ἀστερίς δὲ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λέγεται), ἣν ὁ μὲν Σκῆψιος μὴ μένειν τοιαύτην, οἷαν φησὶν ὁ ποιητὴς « λιμένες δ' ἐνὶ ναύλοχον αὐτῇ ἀμφίδυμοι ». Ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος μένειν καὶ νῦν, καὶ πολίχνιον λέγει ἐν αὐτῇ Ἀλαλκομενάς τὸ ἐπ' αὐτῷ τῷ ἰσθμῷ κείμενον ».

Ὁ Στ. Βυζάντιος μᾶς παραδίδει: « Ἀλκομεναί· πόλις ἐν Ἰθάκῃ τῇ νήσῳ ἀφ' ἧς Ἀλκομενεὺς ὁ Ὀδυσσεύς. Ἔστι δὲ καὶ τῆς Ἰλλυρίας πόλις. Ὁ πολίτης ἀμφοτέρων Ἀλκομενεὺς καὶ τὸ θηλυκὸν Ἀλκομένεια ».

Ὁ Πλούταρχος² ἀναγράφει τὸν τύπον Ἀλαλκομεναί: « Πόθεν ἡ τῶν Ἰθακησίων πόλις Ἀλαλκομεναὶ προσηγορεύθη; Διὰ τὸ τὴν Ἀντίκλειαν ὑπὸ Σισύφου βιασθεῖσαν ἐν τῇ παρθενίᾳ τὸν Ὀδυσσεά συλλαβεῖν ὑπὸ πλειόνων δ' ἔστι εἰρημένον. Ἰστρος δ' ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ὑπομνήμασιν προσιστόρηκεν ὅτι τῷ Λαέρτῃ δοθεῖσα πρὸς γάμον καὶ ἀναγομένη περὶ τὸ Ἀλαλκομένειον ἐν τῇ Βοιωτίᾳ τὸν Ὀδυσσεά τέκοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐκεῖνος ὥσπερ **πόλεως ἀναφέρων τοῦνομα τὴν ἐν Ἰθάκῃ πόλιν οὕτω φησὶ προσαγορεύεσθαι ».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι εἶναι παρανόησις ἐκ μέρους τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ πρόκειται περὶ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς νήσου Ἰθάκης παρὰ τὴν θέσιν Ἀετός, ὅπου ὑπάρχουν λιμένες, εἰς πρὸς Α καὶ ἕτερος πρὸς Δ. Ἡ πόλις φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ Ἀετοῦ³.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὁ W. Gell⁴ τοποθετεῖ τὰς Ἀλκομενάς ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Πηλικάτων πρὸς βορρᾶν τοῦ Νηρίτου ὄρους, ἔνεκα τῶν ἐκεῖ σωζομένων λειψάνων τειχῶν. Ἄλλοι δέ, ἐν οἷς οἱ Πάρτς⁵, L. Salvator⁶,

¹ Μία βιβλιογραφία περὶ τούτου εἶναι ἔξω τοῦ παρόντος θέματος.

² Ἑλληνικά ζητήματα, 43.

³ Α. Δεκατσᾶ, ἐνθ' ἀν., 143. I. Πάρτς - Λ. Παπανδρέου, ἐνθ' ἀν., σ. 143-144.

⁴ The Geography and Antiquities of Ithaca, London 1807, σ. 415.

⁵ ἐνθ' ἀν., σ. 143-144.

⁶ ἐνθ' ἀν., σ. 27, σημ. 2.

Α. Λεκατοῦς¹, τοποθετοῦν τὴν πόλιν εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ Ἀετοῦ ἐπὶ τῆς Ἰθάκης. Ἐνταῦθα εἶναι ὁ ἰσθμὸς ὁ συνδέων τὰ δύο μεγάλα τμήματα τῆς νήσου, ἡ δὲ ἰδρυσις ἐπ' αὐτοῦ πόλεως ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς τότε ἐποχῆς, καθ' ὃ « τῶν πόλεων, ὅσαι μὲν νεώτατα ὤκισθησαν καὶ ἤδη πλοῖμοιτέρων ὄντων, περιοσίαις μᾶλλον ἔχουσαι χρημάτων, ἐπ' αὐτοῖς τοῖς αἰγιαλοῖς τείχεσιν ἐκτίζοντο καὶ τοὺς ἰσθμοὺς ἀπελάμβανον ἐμπορίας τε ἕνεκα καὶ τῆς πρὸς τοὺς προσοίκους ἕκαστοι ἰσχὺς »².

Παλαιότερον πλὴν τῆς Ἰθάκης πόλις Ἀλαλκομεναι ὑπῆρχε καὶ ἐν Βοιωτίᾳ³. Πβ. ἐπίσης τὰ Ἀλαλκομενία, Ἀλαλκομένειον, Ἀλαλκομεναῖος, Ἀλαλκομένιος (μὴν ὁ Μαιμακτηριῶν) καὶ τὸ παρὰ τῷ Μ.Ε. « Ἀλαλκομενήτης ἐπίθεται τῆς Ἀθηναῖς παρ' Ὀμήρῳ (Ε 908 : Ἦρη τ' Ἀργεῖη καὶ ἀλαλκομενήτης Ἀθήνη), παρὰ δὲ τοῖς ἄλλοις καὶ Ἦρας καὶ Διός : ἡ ἀπαλεξητικὴν προθυμίαν ἔχουσα ἡ ἢ ἐν ἀλκῇ μένουσα ἡ ἀλαλκοῦσα τῷ μένει, ὃ ἔστι δυνάμει βοηθοῦσα ἡ ἢ ἐν Ἀλαλκομεναῖς πόλει τῆς Βοιωτίας τιμωμένη... ἡ ἢ ἀπὸ τοῦ Ἀλαλκομενήτου τραφεῖσα Βοιωτοῦ ». Πρὸς τοῦτοις καὶ τὰς παρ' Ἡσυχίου γλώσσας : ἀλαλκεῖν βοηθεῖν. ἀλάλκη ἀπαλεξήση, βοηθήση. Ἀλαλκομενήτης ἡ ἀλάλκουσα τῷ ἑαυτῆς μένει, ὃ ἔστι βοηθοῦσα.

Ἱερουσαλήμ. Ὅχι μόνον τὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας ἀλλὰ καὶ τῆς μεσαιωνικῆς γεωγραφίας παρουσιάζουν ἐξ ἴσου σημαντικὰς δυσκολίας ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκῶν στοιχείων καὶ ἀνακριβῶν ἢ ἐλλιπῶν πληροφοριῶν.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω προφορικὴν ἐξ Ἰθάκης παράδοσιν εἶναι καταφανὲς ἡ σύγχυσις ὥς πρὸς τὴν ὑπαρξιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος δύο παλαιότερων πόλεων, ἧς ὧν ἡ μία ἐλέγετο Ἀρκουμαναί - Ἀλκομεναί ἡ δὲ ἄλλη Ἱερουσαλήμ.

Ἡ δευτέρα αὕτη πόλις ἐνθυμίζει τὸ κατωτέρω χωρίον τῆς Ἀννης Κομνηνῆς⁴, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1085 συμβάντος θανάτου τοῦ Νορμανδοῦ ἐπιδρομέως Ροβέρτου Γισκάρδου : « ...αὐτὸς δὲ (ὁ Ρ. Γισκάρδος) εἰς μονήρη γαλέαν εἰσελθὼν τὴν Κεφαλληνίαν κατέλαβε. Καὶ πρὶν ἢ ταῖς λοιπαῖς δυνάμεσι καὶ τῷ νύμφῳ αὐτοῦ ἐνωθῆναι ἐγκατερῶν ἔτι περὶ τὸν Ἀθέρρα ἀκρωτήριόν τι τοῦτο τῆς Κεφαλληνίας λάβρω κατέχεται πυρετῷ. Μὴ φέρων δὲ τὴν τοῦ πυρετοῦ φλόγῳσιν ὕδωρ ψυχρὸν αἰτεῖ. Τῶν δὲ περὶ αὐτὸν ἀπανταχοῦ σκεδασθέντων εἰς τὴν τοῦ ὕδατος ζήτησιν, τῶν ἐγχωρίων

¹ Ἐνθ' ἀν., σ. 142 - 143, 144.

² Θουκ. Α, 7.

³ Πανσαν. 9, 3, 4 καὶ 19, 33, 5. Στράβ. 9, 410, 411, 413. Σουῖδ. ἐν λ. ἀπιθής. Πβ. Α. Fick, Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands, Göttingen 1905, σ. 157. Ἐτέρα πόλις ὑπῆρχε καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, βλ. Στράβ. 7, 327. Πβ. Α. Fick, ἔνθ' ἀν., σ. 150.

⁴ Ἀλεξιάς 1, σ. 197 - 198 (ἐκδ. Reifferscheid).

τις πρὸς αὐτοὺς φησίν: *ὁρᾶτε ταυτηνὶ τὴν νῆσον Ἰθάκην. Ἐν αὐτῇ πόλιν μεγάλην πρόφην ὠκοδόμηται Ἱερουσαλὴμ καλουμένη, ἃν τῷ χρόνῳ ἡρείπεται· ἐν αὐτῇ πηγὴ ἦν πότιμον ἐς αἶν καὶ ψυχρὸν ὕδωρ ἀναδιδούσα. Ταύτην ὁ Ρομπέρτος ἀκούσας δέει πολλῶν τηνικαῦτα συνεσχέθη· συμβαλὼν οὖν τὸν Ἀθέρα καὶ τὴν πόλιν Ἱερουσαλὴμ τὸν ἐφιστάμενον αὐτῷ θάνατον τηνικαῦτα ἐπεγίνωσκεν. Καὶ γὰρ πρὸ πολλοῦ τινες αὐτῷ ἐμαντεύοντο... ὅτι «μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀθέρος ἅπαντα μέλλεις ὑποτάξαι· κἀκεῖθεν δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπερχόμενος τῷ χρόνῳ λειτουργήσεις». Εἴτε δὲ ὁ πυρετὸς τοῦτον ἀνάλωσεν εἴτε πλευρῖτις ἡ νόσος ἦν, ἀκριβῶς λέγειν οὐκ ἔχω. Τέως δὲ ἔξ ἡμερῶν τελευτᾷ».*

Ἀλλὰ καὶ ἑτέρα σήμερον ἐν τῇ νήσῳ προφορικὴ παράδοσις¹ συνδέει τὸ «Ρουσᾶνο», ὄνομα τοῦ ὑπερθεν τοῦ λιμένος καὶ τῆς «Πόλεως» ὄρους τῆς Ἐξωγῆς, ὅπου καὶ ἀρχαία ἀκρόπολις, νῦν *Παλαιόκαστρο*, πρὸς τὴν εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπάρξασάν ποτε καὶ ἔνεκα σεισμοῦ καταποντισθεῖσαν πόλιν Ἱερουσαλὴμ².

Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν αἱ κατὰ τὸ 1900 γενόμεναι ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ἀνασκαφαὶ ἤγαγον εἰς φῶς πλείστους τάφους χριστιανικῶν χρόνων· εἰς τὴν αὐτὴν δὲ περιοχὴν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ὑπάρχει καὶ πηγὴ, δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὥς ἡ ὑπὸ τῆς Ἀννης Κομνηνῆς ἀναφερομένη.

Περὶ τοῦ ὀνόματος ὅμως *Ρουσᾶνο*, ὡς ἔχοντος δῆθεν σχέσιν μὲ τὸ Ἱερουσαλὴμ κατὰ παραφθοράν³, ὁ Α. Λεκατσᾶς⁴ παρατηρεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον, καθ' ὅτι εἰς παλαιότερα ἔγγραφα εὗρεν ὅτι ἡ τοποθεσία αὕτη ἔκαλεῖτο ὡς τοῦ *Ρισάνου*, ἐξ οὗ ὑποθίεται ὅτι Κεφαλλῆν τις ἐκ τῆς Ἐρίσσου (ἧς οἱ κάτοικοι λέγονται ἐν Ἰθάκῃ *Ρισᾶνοι*) εἶχε κάποτε ἐκεῖ κτήματα καὶ ἐκ τούτου ἡ ὀνομασία. Εἰς διαθήκην τοῦ 1585⁵ ἀπαντᾷ ὁ τύπος *Ρισᾶνο* τό.

Γνωστὴ ἄλλως τε εἶναι καὶ ἡ ἄσχετος πρὸς αὐτὰ ἐν Μετεώροις *Μονὴ τοῦ Ρουσάνου*, ἰδρυθεῖσα πρὸ τοῦ 1545.

Ἡ ὑπαρξίς σήμερον ἐν Κεφαλληνίᾳ θέσεως καλουμένης Ἀγία Ρουσαλὴ⁶ ἐδημιούργησε τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ ὑπὸ τῆς Ἀννης ἀναφερομένη πόλις Ἱερουσαλὴμ ἔκειτο ἐν τῇ θέσῃ ταύτῃ.

¹ Δ. Λουκάτου, Χειρόγρ. Λαογρ. Ἀρχ. 2194, σ. 349.

² L. Salvator - Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἄν., σ. 40. Σ. Μουσοῦρη, ἔνθ' ἄν., σ. 76 ὅπου παραθέτει τὸ τοπων. *Ρουσᾶνος* μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι: *Ρουσᾶνος εἶναι ἐπώνυμον, μὴ ὑπάρχον ὅμως σήμερον εἰς τὴν νῆσον.*

³ Ν. Παυλάτου, Ἡ πατρις τοῦ Ὀδυσσεύς, σ. 40.

⁴ Ἐνθ' ἄν., σ. 155.

⁵ Π. Καλλινίκου, Μία Θιακιά διαθήκη τοῦ 1585, ἔνθ' ἄν., σ. 408, 409.

⁶ Ὁ Ἡ. Τσιτσέλης, Ὀνόματα θέσεων ἐν Κεφαλληνίᾳ, Παρνασσὸς 1 (1877), σ. 676 σημειώνει: «Ἀγία Ρουσαλὴ· Ἀκρωτήριον παρὰ τὸ Γουϊσκάρεδον» (ἴσως Ἀγία Ἱερουσαλὴμ;).

Ὁ Α. Μηλιαράκης¹, σχολιάζων τὴν ἀνωτέρω μαρτυρίαν τῆς Ἀννης Κομνηνῆς καὶ παρακινούμενος ἀπὸ τοπογραφικὰς δυσκολίας (ἡ Ἰθάκη δὲν φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριο τῆς Κεφαλληνίας Ἀθέρως) παρατηρεῖ ὅτι « τὰ περὶ ὑπάρξεως πόλεως Ἱερουσαλὴμ ἐν Ἰθάκῃ φέρουσι χαρακτηριστικά μνηστικῆς διηγήσεως, πλασθέντα ἴσως πρὸς ἐξήγησιν τῆς πληρώσεως τῆς προφητείας περὶ τοῦ κατακτητοῦ τούτου » καὶ ἐπὶ πλέον σημειώνει ὅτι « Β.Α. τοῦ Ἀθέρως καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Ἐρίσσου πρὸς Β τῆς Ἀσσοῦ ὑπάρχει θέσις καλουμένη τανὼν Ἀγία Ρουσαλὴ καὶ μικρὸς ἀδτόθι κολπίσκος κλειόμενος ὑπὸ νησίδος. Οἱ λογιώτεροι τῶν κατοίκων λέγουσι τὴν θέσιν Ἀγία Ἱερουσαλὴμ ».

Θέσις ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπὸ τὸν τύπον Ἀγία Ἱερουσαλὴμ μαρτυρεῖται ἤδη τῷ 1264 εἰς τὸ κτηματολόγιον τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς τῆς νήσου², ἔνθα λέγεται: « πλησίον τοῦ Περιβολισιάνου τὸ σύνεγγυς χωράφιον τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ »³.

Πρόκειται δηλ. ἐνταῦθα περὶ κτήματος ἀνήκοντος εἰς μοναστήριον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ, χωρὶς ὅμως νὰ μνημονεύεται ἀκριβῶς ἡ θέσις ὅπου ἔκειτο τοῦτο ἐν τῇ νήσῳ⁴.

Βραδύτερον τῷ 1585 μαρτυρεῖται ἐπίσης ἐν Κεφαλληνίᾳ, εἰς τὴν περιοχὴν ὅμως τῶν Ὀμαλῶν (εἰς τὸ ἄλλο σχεδὸν ἄκρον τῆς νήσου ἐν σχέσει μὲ τὸ σημερινὸν τοπων. Ἀγία Ρουσαλὴ) μοναστήριον τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ⁵. Τοῦτο, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας Ἱερουσαλὴμ, εὔρεν εἰς ἐρείπια ὁ ἐκ Τρικυάων τῆς Πελοποννήσου μοναχὸς (καὶ μετὰ ταῦτα ἄγιος) Γεράσιμος Νοταρᾶς († 1579) καὶ ἀνοικοδομήσας τὸ ὠνόμασε Νέα Ἱερουσαλὴμ. Ἰσως εἰς τὸ πρῶτον ἐνταῦθα κείμενον μοναστήριον νὰ ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ κτηματολογίου τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ τὸ παλαιὸν μοναστήριον φέρονται παρὰ Κ. Σάθα⁶ τὰ ἀκόλουθα: « Ἐδρεθεῖς θεία ἐμπνεύσει ὑπὸ μοναχοῦ παραδειγματικοῦ βίου καὶ ἡθῶν, πρὸ τινων ἡδὴ ἐτῶν ἐν τινι μέρει τῆς νήσου ταύτης Μαλὰ ὀνομαζομένῳ, εἰκόνας τῆς ὑπεραγίας

¹ Ἐνθ' ἄν., σ. 169 - 170.

² Περί τούτου βλ. Δ. Ζακυθινόυ, Τὸ κτηματολόγιον τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, Ἑλληνικά 5 (1932), σ. 323 - 333. Θ. Τζαννετάτου, Τὸ πρακτικὸν τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας, Byzant. Neugr. Jahrb. 18 (1946 - 1949), σ. 170 - 184.

³ Miklosich - Müller, Acta V, 50, 9.

⁴ H o p h., Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, ἐν E r s c h καὶ G r u b e r, Allgemeine Encyclopädie, 85, σ. 144, σημ. 97. Πβ. Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἄν., σ. 170. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἄν., σ. 156.

⁵ Δ. Ζακυθινόυ, Κεφαλληνίας ἱστορικά καὶ τοπωνυμικά, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 197.

⁶ Μνημεῖα 5, σ. 215.

Παρθένου *Μαρίας*, έργου ἀρχαιοτάτου, φέροντος ἐπιγραφὴν *Santa Maria di Hierusalem*, ὅπου μοναστήριον ἤρξατο νὰ κατασκευάζεται, τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ εὐλάβεια καὶ ἡ συρροὴ τῶν πιστῶν χριστιανῶν ὥστε εἰσήχθησαν ἐν αὐτῷ 22 μοναχαί». Τὸ μοναστήριον τοῦτο ὑπαινίσσεται, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Γάλλος προσκυνητὴς τοῦ Ἁγίου Τάφου Denis Possot (περὶ τὸ 1532) γράφων¹: «*En la dicte isle il y a ung monastere grec nomé Sancta Maria*». Διὰ τὸ νεώτερον μοναστήριον, τὸ νῦν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γερασίμου, μερικὰς χαρακτηριστικὰς πληροφορίας δίδει ὁ Ἱερόθεος Ἀββάτιος² γράφων: «Καὶ ἐκεῖθεν ἐκατέβημεν εἰς τὰ Μαλὰ³ στὴν Νέα⁴ Ἱερουσαλήμ, ὁποῦναι μοναστήριον παρθένων γυναικῶν, τὸ ὁποῖον μοναστήριον τὸ ἔκτισεν, ὡς εἶναι τριγύρωθεν μέσα εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν ὁ ἅγιος Γεράσιμος Νοταρᾶς, ὁ νέος ἀσκητὴς ὁποῦ ἦτον ἀπὸ τὰ Τρίκκαλα... Ὁ τόπος ἦτον πρῶτον ἐρημοκλήσι τῆς Κυρίας τῆς Θεοτόκου ναός, καὶ εὗρισκοντάς τον ὁ ἅγιος ἐτοῦτος... ἔμεινεν εἰς αὐτὸν τὸν τόπον καθὼς τὸ ἔκτισε μοναστήριον τῶν παρθένων, ὀνομάζοντάς το Νέα Ἱερουσαλήμ».

Ἡ μνεῖα τῆς σημερινῆς ἐπὶ τῆς Ἑρίσσου τῆς Κεφαλληνίας θέσεως Ἁγία Ρουσαλή ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς τὸν καθηγητὴν Δ. Ζακυθινὸν νὰ ἐξετάσῃ ἐκ νέου τὸ θέμα. Οὗτος ἐκθέτει ἐπίσης τὰς τοπογραφικὰς δυσκολίας, δηλ. ὅτι ἡ Ἰθάκη δὲν εἶναι ὁρατὴ ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀθέρρας τῆς Κεφαλληνίας καὶ παρατηρεῖ ὅτι παρ' ὅλον ὅτι «αἱ ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως πόλεως ὀνομαζομένης Ἱερουσαλήμ εὐνοοῦν πολὺν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αὕτη ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου σήμερον ἡ θέσις Ἁγία Ρουσαλή, δηλ. ἐν Κεφαλληνίᾳ, ὁφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι αἱ πενιχρόταται εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς δίδει τὸ χωρίον τῆς Ἀννης, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἐκταθῶμεν εἰς βασιμους συλλογισμοὺς καὶ ὅτι τὸ ζήτημα θὰ παραμείνῃ ἄλυτον, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον εὐχάριστός τις σύμπαισις δὲν βοηθήσῃ τὴν ἔρευναν διὰ νέων μαρτυριῶν».

Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ζῶσα ἐν Ἰθάκῃ σήμερον παράδοσις, συμφωνοῦσα κατὰ πολὺν μὲ τὰ ὑπὸ τῆς Ἀννης γραφόμενα ὡς καὶ ἑτέρα προφορικὴ μαρτυρία περὶ πόλεως Ἱερουσαλήμ ἐν Ἰθάκῃ⁴, διευκολύνουν τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος ἐκ νέου καὶ μᾶς δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ πιστεύσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Δ. Ζακυθινοῦ⁵ ἐκφρασθεῖσαν ἐν συνεχείᾳ ὑπόθεσιν: «*διατί νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὑπαρξίν πόλεως (ἐν Ἰθάκῃ) καὶ νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ἀπλούστατα*

¹ Voyage de la Terre Sainte, ἔκδ. Ch. Schefer, σ. 118. Πβ. Δ. Ζακυθινόν, ἐνθ' ἀν., ΕΕΒΣ 6, σ. 197.

² Διήγησις θεοῦ Ἱεροθέου Ἀββατίου τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας, περὶ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ τοῦ ἐν τῇ Κεφαλληνίᾳ γήσῳ γενομένου τῷ ἀχλὺς' σепτεμβρίου λ' ἡμέρᾳ παρασκευῇ ὧρᾳ τοῦ δειπνου, ἐν Le grand, BGV 2 (1880), σ. 334.

³ Περί τοῦ τοπων. τούτου βλ. Δ. Ζακυθινοῦ, ἐνθ' ἀν., ΕΕΒΣ 6, σ. 197 - 198.

⁴ Δ. Λουκάτου, ἐνθ' ἀν., σ. 297.

⁵ Ἐνθ' ἀν., σ. 185.

δὲ ἡ ἱστορικός, ἄπειρος τῶν τόπων ἐκείνων περιέπεσεν εἰς τοπογραφικὸν σφάλμα λέγονσα ὅτι ἡ Ἰθάκη ἦτο ὁρατὴ ἐξ Ἀθέρου;» καὶ ὅτι «μήπως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθέρου ἐδήλωνεν εὐρυτέραν γεωγραφικὴν περιοχὴν, ἢ ὁποία περιελάμβανε καὶ τὸν στενὸν λαιμὸν τῆς Ἐρίσου;».

Τὸ ὅτι ὑπῆρχε πόλις Ἱερουσαλὴμ μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἰταλὸς γεωγράφος Benetto Bordone¹. Οὗτος ὁμῶς ταυτίζει τὴν Ἱερουσαλὴμ πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ σημερινὴν Ζάκυνθον.

Νομίζω ὅτι ἔνεκα τῆς ἀναφερθείσης παραδόσεως ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων, ὧς θὰ δεῖξω κατωτέρω, αἱ δύο ἀνωτέρω ὑποθέσεις τοῦ Δ. Ζακυνθινοῦ, εἶναι μᾶλλον προτιμητέαι, διότι :

1) Ἡ Ἄννα σαφῶς ὁμιλεῖ περὶ νήσου Ἰθάκης, περὶ πόλεως ἐν αὐτῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ περὶ ὑπαρχούσης αὐτόθι πηγῆς ὕδατος, ἐνῶ δὲν σημειώνει τὸ ὄνομα τῆς Κεφαλληνίας καὶ εἰς τὰς δύο δὲ περιπτώσεις, καθ' ὅς μαρτυρεῖται τοπων. ἐν Κεφαλληνίᾳ Ἀγία Ρουσαλὴ καὶ Νέα Ἱερουσαλὴμ, πρόκειται περὶ μοναστηρίου ἢ περὶ ἀπλῆς θέσεως καὶ ὅχι περὶ πόλεως καὶ πηγῆς παρ' αὐτήν. Τὰ μοναστήρια ἄλλωστε ἐκτίζοντο κυρίως μακρὰν τῶν πόλεων.

2) Δὲν νομίζω ὅτι ἡ Ἄννα ἐν τῇ ἀρχαιομανίᾳ της μετεχειρίσθη τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης ἀντὶ τῆς Κεφαλληνίας. Ἦτο εὐκολώτερον νὰ δώσῃ εὐρυτέραν γεωγραφικὴν ἔννοιαν εἰς τὸ ἀκρωτήριο Ἀθέρου — ἄλλωστε ἀπὸ τὸν Ἀθέρου δὲν εἶναι πολὺ μακρὰν ἢ ἄκρα τῆς Ἐρίσου, ἢ καλουμένης σήμερον Λαφνουδὶ — παρὰ νὰ κάμῃ σύγχυσιν τῶν ὀνομάτων μεταξὺ τῶν δύο νήσων.

3) Ἡ Ἄννα ὁμιλοῦσα περὶ τοῦ Γισκάρδου σαφῶς λέγει ὅτι οὗτος ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Κεφαλληνίαν « καὶ πρὶν ἢ ταῖς λοιπαῖς δυνάμεσι καὶ τῷ νύμφῳ αὐτοῦ ἐνωθῆναι, ἐγκαρτερῶν ἔτι ΠΕΡΙ τὸν Ἀθέρου λάβρω κατέχεται πυρετῷ ».

Νομίζω ὅτι ἐνταῦθα τὸ « ἐγκαρτερῶν ἔτι ΠΕΡΙ τὸν Ἀθέρου » ἔχει εὐρυτέραν γεωγραφικὴν ἔννοιαν καὶ δηλοῖ ὅχι εἰς τὸν Ἀθέρου (εἰς λιμένα τοῦ Ἀθέρου) ἀλλὰ « πέριξ τοῦ Ἀθέρου, κάπου ἐκεῖ κοντὰ εἰς τὸν Ἀθέρου ». Ὁ Γισκάρδος δὲν ἀνέμενεν εἰς τὸν Ἀθέρου, οὔτε ἦτο προσωρμισμένος ἐκεῖ, διότι ὁλόκληρος ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Ἐρίσου ὧς καὶ ἡ λοιπὴ δυτικὴ παραλία τῆς Κεφαλληνίας, νεύουσα πρὸς ἀναπεπταμένον ὀρίζοντα τῆς θαλάσσης, εἶναι ἀλίμενος, πλὴν λιμενίσκου τινός, βορειότερον τῆς σημερινῆς Ἄσσου εὐδρισκομένου καὶ ἔχοντος πρὸ αὐτοῦ νησιδα².

Ἐπειτα ὁ Γισκάρδος, κύριος πλέον τῆς Κεφαλληνίας, δὲν εἶχε λόγον νὰ παραμένῃ (καὶ μάλιστα ἀσθενῆς) εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος ἢ νὰ εἶναι προσωρ-

¹ Isolario (ἀνευ τόπου ἐκδόσεως, 1547) Libro secondo XXXVI. Πβ. Δ. Ζακυνθινόν, ἐνθ' ἀν., σ. 186.

² Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἀν., σ. 52.

μισμένος εις μικρόν καὶ ἄξενον λιμένα, ἀλλὰ φυσικὸν εἶναι νὰ παρέμενεν εἰς λιμένα ἀσφαλῆ. Ὡς τοιοῦτος προσφέρεται ὁ ἐπὶ τῆς ΒΑ ἄκρας τῆς Ἑρίσσου καὶ ἀπέναντι τῆς Ἰθάκης εὐρισκόμενος ἀσφαλῆς λιμὴν, ὁ ὑπὸ τῶν Βενετῶν¹ μέχρι τότε καλούμενος Veneti virti καὶ ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Γισκάρδου λιμὴν τοῦ Φισκάρδου ἀποκληθεῖς².

Ὁ λιμὴν οὗτος ἀσφαλῆς ὣν ἦτο ἐν χρήσει καὶ τὸ πάλαι καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα³, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τοῦ χωρίου ἐπάρχοντα ἔχνη πόλεως⁴.

Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀναμένων καὶ ἀσθενήσας ὁ Γισκάρδος ἀνεζήτησε ψυχρὸν ὕδωρ· μόνον δὲ ἀπὸ τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο δυνατόν « τῶν ἐγχωρίων τις » νὰ εἴπῃ πρὸς τοὺς ἀναζητοῦντας ψυχρὸν ὕδωρ στρατιώτας αὐτοῦ: « ὁρᾶτε ταυτηνὶ τὴν νῆσον Ἰθάκην », διότι ἡ Ἰθάκη εἶναι πλησιέστατα καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τοῦ Φισκάρδου, ἡ δὲ ἐν αὐτῇ σημερινὴ θέσις « Πόλι » κεῖται ἐπὶ τῆς ΒΔ πλευρᾶς τῆς Ἰθάκης ἀπέναντι καὶ πολὺ πλησίον ἐπίσης τοῦ Φισκάρδου.

Εἰς τοῦτο νομίζω ὅτι μᾶς βοηθεῖ καὶ ἡ πληροφορία τοῦ μνημονευθέντος χρονολογικοῦ τοῦ 12ου αἰῶνος Benedictus Petroburgensis, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Β' ἐπιστρέφων τῷ 1191 ἐκ τῆς Ἀγίας Γῆς εἰς τὴν Γαλλίαν, ἦλθεν εἰς τὰς νήσους *Chefeline* (Κεφαλληνίαν) καὶ *Fale de Compar* (Ἰθάκην) καὶ ὅτι ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης « ὑπάρχει λίαν μικρὰ πόλις, νῦν ἐγκαταλελειμμένη, ἣν ὁ Ροβέρτος Γισκάρδος ὠκοδόμησε καὶ ἐκεῖ ἐτελεύτησε καὶ ἐκεῖ τεθαμμένος ἐπὶ πολὺν χρόνον διέμενεν »⁵.

Τέλος ἐὰν ὁ Γισκάρδος δὲν ἔμενεν ἐνταῦθα⁶, διατὶ νὰ ὀνομασθῇ διὰ τοῦ ὀνόματός του ὁ λιμὴν αὐτὸς καὶ ὄχι ἄλλος λιμὴν ἢ θέσις τις παρὰ τὸν Ἀθήρα εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Κεφαλληνίας;

4) Τὸ σημερινὸν καὶ ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος ἤδη γνωστὸν τοπων. τῆς Ἰθάκης Πόλι ἐνισχύει τὴν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ὑπαρξίν τῆς πόλεως Ἱερουσαλήμ,

¹ Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 202. Ὁ Coronelli λέγει τὸ ἀκρωτήριο τοῦτο τῆς Ἑρίσσου de la Capra. Βλ. I. Παρτζ-Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 158-159.

² Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 200-202.

³ Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 201.

⁴ Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 54-55.

⁵ Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 159. Τὴν αὐτὴν εἶδησιν παρέχει καὶ ὁ Ἀγγλὸς ἱστορικὸς Ρογήρος Hoveden περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 200-201. Ὁ Du Cange (σχόλια εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἀλεξιάδος βλ. ἔκδ. Bonn, τόμ. 2, σ. 546) ἀποκρούει τὴν γνώμην ὁ Ρογήρος ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐκεῖ.

⁶ Ὁ Α. Μηλιαράκης, ἔνθ' ἀν., σ. 169 σημειώνει: « Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ μεταφέρον τὸν Γισκάρδον πλοῖον προσωρμίσθη εἰς τὸν ὄρμον Φισκάρδου πλησιεστάτου λιμένος εἰς τὸν Ἀθήρα ».

διότι τὸ προσηγορικὸν πόλις συνήθως ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἔκκλησιαστικῇ γενικώτερον γλῶσση ἢ συνεκφέρεται μετὰ τοῦ οὖς. Ἱερουσαλήμ ἢ δημοτὶ αὐτὴν, ὡς: « Ἱερουσαλήμ πόλις ἡ ἁγία », « οἰκοδομήσεις Ἱερουσαλήμ πόλιν Κυρίῳ », « κληθήσεται ἡ Ἱερουσαλήμ πόλις ἀληθινή », κ.λ.π.¹. Ἐπίσης ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ 1742 ἐπὶ περιζωνίου ἔχομεν: « ἡ Ἁγία πόλις Ἱερουσαλήμ », ἐξ ἄλλης δὲ (τοῦ 1763): « ἡ Ἁγία πόλις Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων »².

5) Τέλος μόνον τὸ τοπων. Ἁγία Ρουσαλή δηλωτικὸν μονῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲν εἶναι νομίζω ἀρκετὸν νὰ μᾶς πείσῃ περὶ τῆς αὐτοῦθι ὑπάρξεως τῆς Πόλεως Ἱερουσαλήμ. Διότι μονὴ Ἱερουσαλήμ (καὶ μάλιστα ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου) μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ Κρήτης³ καὶ ἐκ Λεβαδείας (ἐπὶ τῆς περιφερείας τῆς κοινότητος Δαυλείας)⁴. Ἐπίσης Ἱερουσαλή ἢ Ἁγία Ἱερουσαλή καλεῖται σπήλαιον ἐπὶ τῆς Οὔτης ΝΑ τῆς Ὑπάτης. Ἔνεκα τῆς ἐκεῖ εἰκόνης τῆς Παναγίας, τὸ σπήλαιον εἶναι γνωστὸν καὶ ὡς Παναγία Ἱερουσαλή, ὁλόκληρος δὲ ὁ βράχος λέγεται βουνὸ τῆς Ἱερουσαλῆς⁵. Ὁμοίως ἐκ κτηματολογίου τῆς Πελοποννήσου τοῦ ἔτους 1700 ἔχομεν διάγραμμα τῶν « Villa Gardine e Monasterio di Jerusalem »⁶. Τοπων. Ἀροσαλή ἀπαντᾷ καὶ εἰς Ρόδον (Ἀσκληπειό, τό)⁷, εἰς δὲ τὴν Ζάκυνθον⁸, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Μπελοῦσι, ἔχομεν τοπων. Ἀγιαρουσαλή. Τέλος ἡ περιοχὴ τοῦ Ἀγρίλη Φιλιατρῶν Τριφυλίας κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 8-12 μ.Χ. αἰῶνος διάστημα ἐλέγετο Ἀίρουσαλή⁹. Ὁ παραλιακὸς οὗτος συνοικισμὸς καὶ

¹ Σχετικὰς παραπομπὰς καὶ ἄλλας μαρτυρίας βλ. ἐν λ. πόλις παρὰ Concordance of the Septuagint. Περί τῶν ὀνομάτων τῆς Ἱερουσαλήμ βλ. Τιμοθέου Πυθαγόρου Θέμελη, ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου καὶ πατριαρχικοῦ ἐπιτρόπου ἐν Βηθλεέμ, Ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, ἐν Ἱεροσολύμοις 1932, τόμ. Α', σ. 13-46.

² Δ. Πασχάλη, Μεσαιωνικαὶ καὶ μεταγενέστεραι ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς νήσου Ἀνδρου, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 207, 208.

³ Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ Κρήτης, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 203.

⁴ Γ. Κρέμου, Φωκικά, ἐν Ἀθήναις, τόμ. 3 (1880), σ. 46, 167. Πβ. Ν. Παπαμιχαλόπουλον, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα καὶ ἐπιγραφαὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει Σινᾷ μονῆς, ΔΙΕΕ 7 (1910), σ. 498 κἑξ.

⁵ Χειρόγραφον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀριθμ. 119, σ. 1.

⁶ Σ. Δάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμων 18 (1942), σ. 222.

⁷ Χ. Παπαχριστοφίλου, Τοπωνυμικὴ τῆς Ρόδου, Ρόδος 1951, σ. 177.

⁸ Α. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου, ἐν Ζακύνθῳ 1898, ἐν λ.

⁹ Π. Παπαχριστοπούλου, Τοπωνύμια Φιλιατρῶν Μεσσηνίας (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ 12 τεύχους τοῦ περιοδ. « Φιλιατρά »), Ἀθῆναι 1959, σ. 10. Δὲν νομίζω ὅτι τὸ τοπων. ἔχει σχέσιν μὲ τὰ Ρουσάλια, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἐορτὴν ἣτις ἐορτάζεται τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς.

ὁ ναὸς τοῦ κατεστράφησαν ὑπὸ πειρατῶν. Ὁ ἤδη εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀνοικοδομηθεὶς μετὰ ταῦτα ναὸς ὑπὸ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς *Παναγίας Ἀγριλιωτίσης*. Εἰς τὴν Πάρον καὶ Θήραν¹ ἢ λ. *Ἱερουσαλήμ* εἶναι καὶ ὄνομα γυναικὸς (*Ἱερουσαλή*, ἦ).

Κατόπιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω νομίζω ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς μαρτυρουμένη πόλις *Ἱερουσαλήμ* ἔκειτο ἐν *Ἰθάκῃ καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ τοπων. Πόλι*.

ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

¹ Χειρόγρ. Ἰστορ. Λεξ. 547α, σ. 28.